

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo
Oddelek za slovenistiko

Diplomsko delo
MEDČLOVEŠKI ODNOSI V ANTIUTOPIČNEM ROMANU

Študijski program:
Primerjalna književnost z literarno teorijo - D
Slovenski jezik s književnostjo - D

Mentor: red. prof. dr. Tomo Virk
Mentorica:izr. prof. dr. Alojzija Zupan Sosič

Ljubljana, junij 2011

Beti Boškovič

ZAHVALA

Za pomoč pri nastajanju tega diplomskega dela bi se zahvalila v prvi vrsti mentorjema, red. prof. dr. Tomu Virku ter izr. prof. dr. Alojziji Zupan Sosič, ki sta mi pri izbiri in obdelavi teme pustila proste roke.

Zahvalila bi se Juriju in Igorju, ki sta me reševala iz vseh zagat pri prebiranju strokovne literature ter se mi pomagala usmerjati v pravo.

Zahvalila bi se tudi vsem prijateljem in družini, ki so zadnja dva meseca prenašali pogovore samo o moji diplomii. In Filipu za moč.

»Posameznik obstaja danes v družbi tako, da se mora nenehoma sam sebi odpovedovati – do smrti.« (T. Kermauner)

»Kar se hoče človek naučiti od narave je to, kako jo uporabljati v namene popolnega obvladovanja nje same in soljudi.« (Horkheimer, Adorno)

MEDČLOVEŠKI ODNOSI V ANTIUTOPIČNEM ROMANU

Vsakodnevno bombardiranje z (ne)resničnimi informacijami ter pogoltnost nad materialnimi dobrinami vodijo do zaključka, da živimo v antiutopiji. Morda res ne v Huxleyevem *'krasnem novem svetu'*, zagotovo pa se glede morale in vrednot približujemo npr. Orwellovemu *1984* ali *Satanovi kroni* Mihe Mazzinija. V diplomskem delu bom preverila izvor antiutopije in podala opredelitev negativne utopije kot romanesknega žanra. Nato se bom osredotočila na ideologijo in na njenem ozadju prikazala, kako je povezana z mitologijo oz. mitom, saj menim, da lahko na ozadju mita razložimo medčloveške relacije v antiutopijah. Zanimalo me bo še, kako deluje subjekt v mitologiji in če ga kot takega lahko najdemo v negativnih utopijah. V drugem, analitičnem delu diplomske naloge pa se bom osredotočila na medčloveške odnose in zgodbe, spletene okoli njih ter poskusila najti mitološke osebe ali vzorce, po katerih so ti grajeni.

Ključne besede: antiutopija, negativna utopija, Jevgenij Zamjatin: *Mi*, Aldous Huxley: *Krasni novi svet*, George Orwell: *1984*, Berta Bojetu: *Filio ni doma*, Berta Bojetu: *Ptičja hiša*, Miha Mazzini: *Satanova krona*, Andrej Blatnik: *Spremeni me*, medčloveški odnosi, mitologija

HUMAN INTERCOURSES IN ANTIUTOPIC NOVEL

Bommbed everyday with (ir)real informations and greedy for material goods, lead to conclusion we are living in anti-utopic world. Maybe it is not Huxleys' *'Brave New World'*, but concerning morals and values, we are approaching Orwells' *1984* or Miha Mazzinis' *Crown of the Satan*. In this study I will check sources of antiutopia and present some features of antiutopia as literary genre. Then I will focus on ideology and on this base I will show, how mythology is connected with antiutopia. I think myth(ology) is base to explain human relations in antiutopic novels. I will be also interested in person in mythology and I will check for this same entity in antiutopic novel. In second, analitycal part of this study, I will focus on human intercourses and stories around them. I will try to find mythological person or patterns, they are based on.

Key words: antiutopia, Jevgenij Zamjatin: *We*, Aldous Huxley: *Brave New World*, George Orwell: *1984*, Berta Bojetu: *Filio is not at home*, Berta Bojetu: *Birds' house*, Miha Mazzini: *Crown of the Satan*, Andrej Blatnik: *Change me*, human intercourses, mythology

KAZALO VSEBINE

ZAHVALA	2
UVODNI RAZMISLEK.....	7
METODA ANALIZE.....	9
IZVORI IN ZNAČILNOSTI ANTIUTOPIJE	11
ANTIUTOPIJA KOT ŽANR.....	20
MITOLOGIJA IN IDEOLOGIJA.....	26
MIT IN ROMAN	30
SUBJEKT V MITU IN ROMANU.....	33
MIT(OLOGIJA) IN (ANTI)UTOPIJA.....	35
IDEOLOGIJA V ODNOSU DO (ANTI)UTOPIJE.....	37
ZASEBNO KOT PODROČJE JAVNEGA	38
Odnos med ljubimcema	39
Jevgenij Zamjatin: <i>Mi</i> , Aldous Huxley: <i>Krasni novi svet</i> , George Orwell: <i>1984</i>	40
Berta Bojetu: <i>Filio ni doma</i> , Berta Bojetu: <i>Ptičja hiša</i> , Miha Mazzini: <i>Satanova krona</i> , Andrej Blatnik: <i>Spremeni me</i>	43
JE LJUBEZEN LE ŠE GLOBALNI MIT?.....	46
BIBLIJA	47
GRKI	48
MITSKA ZGODBA V ROMANIH	49
Ljubezen zaradi ljubezni ali ljubezen do sistema?	53
»Po možu boš hrepenela, on pa bo gospodoval nad teboj.« (1 Mz).....	53
Odnos med starši in otroki	55
Jevgenij Zamjatin: <i>Mi</i> , Aldous Huxley: <i>Krasni novi svet</i> , George Orwell: <i>1984</i>	55
Berta Bojetu: <i>Filio ni doma</i> , Berta Bojetu: <i>Ptičja hiša</i> , Miha Mazzini: <i>Satanova krona</i> , Andrej Blatnik: <i>Spremeni me</i>	57
GRKI	58
BIBLIJA	59
MITSKA ZGODBA V ROMANIH	60
Odnos med prijateljema	62
Jevgenij Zamjatin: <i>Mi</i> , Aldous Huxley: <i>Krasni novi svet</i> , George Orwell: <i>1984</i>	63
Berta Bojetu: <i>Filio ni doma</i> , Berta Bojetu: <i>Ptičja hiša</i> , Miha Mazzini: <i>Satanova krona</i> , Andrej Blatnik: <i>Spremeni me</i>	64
MEZOPOTAMCI.....	65

MITSKA ZGODBA V ROMANIH	65
ZAKLJUČEK ali 'BOGOVI SO PADLI NA GLAVO'	67
LITERATURA.....	69
VIRI.....	70
Izjava o avtorstvu	73

UVODNI RAZMISLEK

Danes živimo Slovenci v demokratični družbi, kar pomeni, da je posameznik svoboden v vseh sferah življenja (religija, spolnost, izobraževanje ipd.), ki pa so do neke mere določene z Ustavo Republike Slovenije. Tu so zapisani zakoni in določbe, ki naj bi za vse ljudi veljali enako, kar pa včasih ne drži.

Lahko si svobodno izbiramo (spolne) partnerje; moškega ali žensko; kolikor koli, kjer koli in kadar koli si to zaželimo. V spolno prakso državljanov demokratična oblast ne posega, vse dokler je v okviru predpisanih zakonov (prepovedano je spolno občevanje z otroki do 14 let, občevanje z živalmi, onaniranje na javnih mestih, spolno občevanje na javnih mestih, neprostovoljen spolni akt ...). Neke vrste moralno-pravno mejo pri tovrstnih zadevah nam predstavlja prastari običaj, poroka, saj se ob sklenitvi le-tega zakonca odločita za enega (spolnega) partnerja do konca življenja. Tudi že sklenjen zakon ob primernem dogovoru med partnerjema lahko ne pomeni nujno monogamije, saj so danes popularne razne spolne prakse. »Skakanje čez plot« v Sloveniji ni kaznivo, če partnerja nimata med seboj sklenjene predporočne pogodbe, ki določa drugače. Poroka pa ni več obvezna, da mati, oče in otrok (nuklearna družina) pridobijo vse pravice kot družina, saj obstaja veljavna izvenzakonska skupnost, enostarševska družina, lezbična ali gejevska družina ... Ženske in moški se lahko svobodno odločamo za otroke; smemo uporabljati kontracepcijo (tako moški kot ženske) za preprečevanje nezaželenih nosečnosti ter spolnih bolezni. Ženske nato lahko (neželeno) nosečnost prekinemo ali pa (ne-želenega) otroka rodimo, ga redimo in vzgajamo kot želimo ali pa ga oddamo v posvojitev. Moški in ženske v javnosti uživamo enak status in priznanje, lahko opravljamo ista dela, v zasebnem svetu pa se vloge velikokrat delijo na »ženske« in »moške«. Ženska dela zajemajo vzgojo otrok, kuho, pospravljanje ter dela po hiši, moški pa so zadolženi za dela zunaj.

Živimo v svobodni državi. Tu ni vojne, ki bi človeka naredila le za enega izmed, posameznik šteje kot individuum, na kar opominjajo na vsakem koraku. Poraja pa se vprašanje, če smo res svobodni in če smo individuumi. So naše odločitve, želje, ljubljenja, spolni odnosi, prijateljstva, družinski odnosi svobodni? Na policah najdemo polno revij za ženske ALI (!) moške, ki so polne nasvetov in priporočil, kako naj se 'moderni avtonomni človek' obleče, kako mora izgledati posameznik (da bo privlačen za

nasproten/isti spol), njegova žena/njen mož in njuni otroci, kaj naj je, kam naj gre na počitnice, kako naj diši in se obnaša, koliko naj stanejo stvari, ki jih nosi/jé/izbere/želi sam. Iste reči vidimo v reklamah (televizijskih in tiskanih), v oddajah in filmih na televiziji ali v kinu. Sami vemo, da moramo vsak dan telovaditi in se zdravo prehranjevati, da bomo ostali vitalni, če pa slučajno nimamo časa za večno mladost in 'neminljivo' lepoto poskrbijo čudežne tablete, razni praški in kreme ter priročne naprave za telovadbo, ki jih lahko pospravimo kar pod posteljo (kjer navadno tudi neuporabljene ostanejo). Če pa nam še to ni dovolj, se lahko estetsko popravimo (povečamo ali zmanjšamo prsi, zadnjico, ustnice, mišice, zamenjamo barvo oči, podaljšamo lase ipd.) ali pa si kupimo pripomočke, ki nas le vizualno popravijo (čudežni nedrčki, hlače, ki privzdignejo zadnjico in stisnejo trebuh ...). Narediti moramo vse, da bomo ugajali drugim in da bomo čutili pripadnost skupini. Ta težnja se kaže tudi pri otrocih, ki hočejo že od tretjega leta sami izbrati obleke in seveda je pomembno, katere (drage) znamke so. Starši jim vse kupijo, da se med vrstniki ne bi počutili manjvredno ter da jih le-ti ne bi izločili.

Zanimivo je, da vsi vemo, da smo svobodni, nihče več pa se ne sprašuje o potrebnosti in upravičenosti vseh zakonov in predpisov, ki nam jih družba daje. Zakaj za politične in ostale socialno izpostavljene osebe veljajo zakoni drugače kot za 'navadne ljudi'? *Ker tako pač je.*

Dejansko smo postali 'sužnji'. V prvi vrsti vladajoče elite, v drugi pa korporacij in reklamnih oglasov, ki nam sporočajo, naj kupimo čim več in čim dražje. Ta demokratično-kapitalistična družba hitro drvi v prepad, ki ga napovedujejo ali opisujejo antiutopične teorije. Vsak dan nam namreč ponujajo iluzijo popolnega življenja in sreče in nas preko medijev prepričujejo, da bi lahko bilo še slabše. Sreče in harmonije pa nikakor ne moremo doseči, zato smo svoje želje preusmerili v materialne produkte. *Jutri bo menda bolje.*

»Želji sami po sebi nič ne manjka, ne manjka ji objekt, tisto, kar pogreša, je subjekt.«
(Adam 2009: 13)

METODA ANALIZE

V diplomskem delu bom preverila, kako vpliva represivni družbeni red v antiutopičnih romanih oz. sodobnih slovenskih romanih z antiutopičnimi značilnostmi¹ na zasebno sfero človeka, tj. na ljubezenske, družinske in prijateljske odnose med ljudmi. Naredila bom primerjavo treh klasičnih antiutopičnih romanov iz svetovne književnosti z začetka 20. stoletja (Jevgenij Zamjatin: *Mi*, George Orwell: *1984*, Aldous Huxley: *Krasni novi svet*) s štirimi sodobnimi slovenskimi romani z antiutopičnimi prviniami (Berta Bojetu: *Filio ni doma*, *Ptičja hiša*, Miha Mazzini: *Satanova krona*, Andrej Blatnik: *Spremeni me*) s konca 20. oz. z začetka 21. stoletja. Avtorji,² ki so se do sedaj ukvarjali z antiutopijo, so jo preučevali predvsem s stališča kritike ideologije določene družbe. Ker pa ideologija ureja predvsem področje javnega in kolektivnega, ob tem pa zasebnemu ne posveča pozornosti ali ga poskuša odstraniti, bom sama za analizo človekove intimne morala najti drugo področje, ki pojasnjuje medčloveške odnose. Že navedeni avtorji sami opozarjajo tudi na drugo možnost razlage antiutopije, skozi oči predznanstvenega, mitskega mišljenja. Mit je logična izbira, saj mitologija predstavlja podstat ideologije, predvsem pa se v mitu skriva izvor vsake kulture. Omenjajo pa le krščanski mit, upor Adama in Eve proti Bogu, ki po mojem mnenju velja le za klasične antiutopije, zato bom morala iskati širše. Iskala bom v predkrščanski dobi, v mitih Stare Grčije ter preverila še Ep o Gilgamešu, ki velja za najstarejši junaški ep. Ob tem se bom seveda oprla tudi na krščanstvo, ki odločilno kroji znanstveno-filozofsko-umetniško misel moderne dobe.

Zavedam se, da zasebno in s tem subjekt, ki razmišlja z lastno glavo, v mitu v klasičnem pomenu ne moreta obstajati, saj je človek le orodje v rokah Boga/bogov in je njegova življenjska usoda popolnoma podrejena njegovi/njihovi volji, v romanu pa je v ospredju junakova neodvisnost od višje instance. Vseeno se zdi, da se v antiutopičnem romanu nahaja prav problematični romaneskni subjekt, ki v svetu izpraznjene subjektivitete in opredeljenostjo z družbenimi pravili išče samega sebe. To počne prek odnosov z

¹ Zavedam se, da sodobni slovenski romani niso antiutopični v pravem pomenu, saj vključujejo več različnih žanrov. Pri analizi me zanimajo le značilnosti tega žanra, zato jih imenujem antiutopični romani. Poleg tega je 'antiutopični roman' bolj elegantno in ekonomično poimenovanje kot dolg in okoren, a točen naziv 'sodobni slovenski roman z antiutopičnimi značilnostmi'.

² K. Booker, M. Solar, F. Muhić, A. Koritnik ...

drugimi ljudmi, ki so, z redkimi izjemami, le podaljšek sistema. Ravno zaradi pravil mitološkega sveta pa je romaneskni junak že v osnovi obsojen na neuspeh in propad.

Za začetek pa bom razložila, kaj antiutopija sploh je, kako se kažejo njene žanrske značilnosti, na kakšen način sta v njej prisotni ideologija in mit(ologija), na koncu pa bom dejansko analizirala same antiutopične romane oz. medčloveške odnose v represivnih družbah, ki so osrednja tema mojega diplomskega dela.

IZVORI IN ZNAČILNOSTI ANTIUTOPIJE

Najprej moramo rešiti terminološko zagato, ki zadeva nasprotni pol domnevno idealne ureditve družbe, utopije; negativna utopija, antiutopija, distopija. Klaić (1989: 16) meni, da ta tri poimenovanja niso nujno enoznačna. Negativna utopija se mu zdi popolnoma nesmiseln termin, anti-utopija po njegovem izraža samó nasprotje utopije, distopija pa vsebuje neuspeh utopičnega sveta, posledično tudi izumiranje utopije. Slednje poimenovanje se mu zdi najbolj primerno. Sama vzporedno uporabljam prvi dve poimenovanji, negativna utopija in antiutopija. Antiutopija je v slovenskem prostoru ime žanra, negativno utopijo pa razumem kot njeno sopomenko. V tem smislu ju uporabljajo tudi Solar (1988), Muhić (1989) in Booker (2004). Distopija se za potrebe mojega diplomskega dela zdi neprimeren termin, saj tudi pisci esejev v *Dark Horizons* (2003), Booker (2004) ter Koritnik (2005) to poimenovanje uporabljajo za izražanje literarnega obrata iz utopičnega v antiutopično v sami družbi.

Antiutopični skepticizem moramo nujno razumeti kot preobrat iz utopičnega optimizma (antiutopija je naslednica oz. posledica utopije), zato je potrebno najprej na hitro opredeliti, kaj utopija³ sploh je. Ime izhaja iz naslova knjige *Utopija* (1516) angleškega humanista Thomasa Mora, ki ga je vzel iz grške besedne zveze *eu-tópos*, ne-mesto, tj. mesto, ki ne obstaja. To delo, kjer je predstavil idealno državo, je vzor vsem kasnejšim utopistom,⁴ čeprav lahko utopične misli, na različne načine vključene v književnost, najdemo že vse od antike.⁵

Utopična dela bi lahko razdelili na: a) retrospektivna (tj. tista, ki postavljajo idealno družbo nekam v preteklost), b) preroška (idealno družbo postavljajo v prihodnost), c) fantastična ali teoretična (idealno družbo postavljajo na izmišljen kraj ali jo predstavijo kot abstrakten načrt). Isto klasifikacijo uporabim za osnovno razdelitev obravnavanih antiutopičnih romanov z namenom določiti prvo pomembno komponento antiutopičnih romanov, časoprostorje.⁶ Retrospektivna utopija lahko poimenujemo tudi biblijsko zgodbo o zemeljskem rajju, medtem ko zgodba o bodočem transcendentalnem rajju, ki jo vsebujejo mnoge religije, spada med preroške utopije. Iz slednjega moremo videti, da utopija nujno pomeni opis neuresničljivega, saj je raj le obljuba, iluzija. Klaić (1989:

³ Opredelitev sem povzela po delu *Rečnik književnih termina* 1985: 857–858.

⁴ Tommasa Campanella: *Civitas solis* (1602), Francis Bacon: *Nova Atlantida* (1624) idr.

⁵ Platon: *Politeja*, Heziod: *Dela in dnevi*, Ovidij: *Metamorfoze* idr.

⁶ Termin povzemam po Zupan Sosičevi.

13) meni, če se utopične ideje izrodijo do te mere, da ponarejujejo zamisli o prihodnosti in prerastejo v eskapistično fantazijo v daljni bodočnosti, ob tem pa omejujejo, namesto da bi bile osvobajajoče sredstvo sprememb, postane utopija antiutopija.

Antiutopična fikcija je navadno postavljena v zelo oddaljen čas in (lahko tudi izmišljen) kraj od avtorjeve dejanske sedanjosti, vendar pa so resnični nanašalci antiutopične zgodbe običajno zelo konkretni, blizu in razpoznavni ali pa so sum (na podlagi aktualnih dejstev) nekega primanjkljaja ali slutnje negativne spremembe v prihodnosti. Paul Ricoeur (V: Beata Thomka 2007: 55) zastopa mnenje, da zgodovina (dejstva) in fikcija (roman) prehajata druga v drugo, pri čemer zgodovina izrablja fikcijo za refiguracijo časa, isto pa velja tudi obratno. Navadno je antiutopična zgodba postavljena na majhen, zaokrožen prostor, kot npr. pod stekleno kupolo, na samotni otok, v odročno gorsko vasico, v del mesta za izbrane ipd. ali pa je razširjena na ves svet. Virk (1998) razmišlja, da je neprepoznava premešanost realnosti in fikcije značilnost postmodernizma, znotraj tega pa magičnega realizma. K slednjemu bi morda lahko pogojno prišteli tudi antiutopične romane, saj je njihov namen ravno brisanje meje med realnostjo in fikcijo oz. vzpostavljanje absolutno samo ene možne resnice, vendar Virk na drugem mestu opozarja, da je postmodernizem sodobni slovenski prozi utrl pot ravno z relativizacijo razlik med realnostmi, saj »skušajo /najmlajši/ pisci⁷ razpirati svetove, za katere je očitno, da niso postmodernistično zgolj-fiktivni, /a/ se vendarle razlikujejo od objektivno zaznavne realnosti /.../«. (52) Druga težnja sodobnega slovenskega romana pa je po njegovem mnenju usmerjenost na človekovo intimo. Težnji po novi konstrukciji resničnosti in po »mali zgodbi«, s tem pa osnovno naravnost sodobnega slovenskega romana, umesti pod skupni pojem »novi subjektivizem«.

Svoje kritike antiutopija usmerja na aktualne družbene in politične probleme, ki jih izraža skozi svežo perspektivo ali predstavi alternativne poglede, pri čemer uporablja tehniko odtujevanja (od aktualnega kraja in časa). (Booker 2004: 25–26) S tem se avtor izogne neposredni kritiki obstoječega družbenega sistema in morebitnemu preganjanju zaradi prevratniških idej. Ajdačić opozarja, da je bila v totalitarnih režimih antiutopija vedno na meji med dovoljenim in prepovedanim, saj so nasilno preganjali svobodo posameznika, s tem pa tudi vsako kritično misel. Npr. Zamjatinov *Mi* in Orwellov *1984* sta bila v Sovjetski zvezi prepovedana. Roman ruskega pisatelja tam celo nikoli ni bil

⁷ Poleg Marjana Tomšiča in Vlada Žabota omenja tudi Berto Bojetu (in ostale neimenovane pisce). (52)

izdan, ker je vseboval domnevno preveč odkrito kritiko stalinizma, tako pa nevarno predstavljal 'vsemogočnost' sistema. Tovrstne reakcije družbe pa so nesprejemljive, saj vsako literarno besedilo vedno dopušča dvojno branje; literarno in historično (Thomka 2007: 59). Antiutopija torej izpostavlja razpoke v družbi absolutnega nadzora; enakost postane neenakost, harmonija se spremeni v prikrito napetost, moč pojenja v slabost, udejanjenje sanj oz. ideala pa prinese propad in konec človekove zgodovine.

Predpogoj za utopijo in njeno 'črno sestro', antiutopijo, ki kaže negativne plati utopično idealne ureditve, je dinamična družba, tj. družba, ki se razvija in spreminja. Dinamika oz. spremembe so pomembne in potrebne, ker vplivajo na nazore in filozofijo človeka, posledično tudi na literaturo. Utopija je tako doživela razcvet v renesansi, ko se je v Evropi povečevalo zanimanje za antično kulturo, pripravljale so se reforme Cerkve ipd., človek pa je postal sam nosilec in krojač svoje usode v prihodnosti. Na splošno pa je novoveški subjekt (po srednjem veku) izgubil oporo v transcendenci (to je prineslo 'smrt' Boga), zato je moral novo oporno točko iskati drugje. Našel jo je v sebi, v svoji notranjosti, celo v svojem dvomu. (Virk 1998: 10)

Za antiutopijo pa se je izkazala primerna evropska družba iz konca 19., celega 20. ter začetka 21. stoletja, ko smo bili/smo priča velikim družbenim spremembam. Mehanizacija v tovarnah in vsesplošni tehnološki napredek so v ljudeh zbudili občutek nepotrebnosti in strah pred nadvlado strojev. Obe svetovni vojni, diktatorski režim v Nemčiji in Rusiji, razvoj kapitalizma⁸ ipd. pa so človekovi svobodi in individualnosti predstavljali nepojmljivo grožnjo. Te teme s kritičnega stališča obravnavajo antiutopični romani: *Mi* (Jevgenij Zamjatin, 1921), *Krasni novi svet* (Aldous Huxley, 1932) ter *1984* (George Orwell, 1949). Zamjatinovo in Huxleyevo delo bi označila za preroški antiutopiji, saj prva predvidi prihajajoč stalinistični teror, slednja pa opozarja pred čari in zablodami kapitalizma. V romanu *Mi* je zgodba postavljena znotraj Zelene Stene, v Enotno Državo, 1000 let v prihodnost, *Krasni novi svet* pa je antiutopično ureditev prihodnosti razširil na cel svet (mi sledimo zgodbi v Angliji), v čas 'nikoli'. Orwellov *1984* beremo kot retrospektivno antiutopijo, kot reakcijo in komentar fašizma ter stalinizma. Zgodba je postavljena v eno od treh svetovnih velesil, Oceanijo.

Reakcija na grozljivo zatiranje in popolno razčlovečenje človeka v totalitarnih režimih je pojmovanje svobode kot najvišje vrednote človeka, ki se kaže kot taka tudi v

⁸ Kumar (2001) meni, da ima kapitalizem slab vpliv na človekove nagone.

antiutopičnih delih, k temu vedno teži tudi protagonist. Tomić (2005) celo trdi, da je antiutopija edini dokaz, da svobodna volja in svoboda sploh še obstajata v svetu popolnega nadzora. Muhić (1989: 121) pa razmišlja, ali je koncept svobode v (anti)utopiji legitimen, saj sistem določi pravila kot izraz temeljnih družbenih potreb, ne pa potreb ljudi, ki nato ostanejo brez možnosti izbire. Svoboda pa je v antiutopični družbi prepovedana: v *Mi* imajo ljudje 'zavesten instinkt nesvobode', v *Krasnem novem svetu* se John ubije zaradi ujetosti v nesvobodi, v *1984* pa so svobodni raja in živali. Tudi Freud (V: Booker 2004: 16) je prepričan, da je celotno bistvo civilizacije (še posebej vlade) omejevanje človekove svobode. Sredstvo za zatiranje in preprečevanje svobode je tudi brisanje meje med zasebnim in javnim; družba teži k temu, da bi zasebno popolnoma odpravila ali pa ga vsaj postavila v službo javnega. Javno ostaja le kot prostor ritualov za vzdrževanje kolektivnosti in čaščenje vodij. (Ajdačić) Splošno vodilo je, da je družba v imenu obče sreče svobodo žrtvovala, ob tem tudi znanost, umetnost in religijo. Ajdačić sklepa, da prenašajo duhovne stvari v fizične objekte in postopke, tako pa ustvarijo lahko dojemljiv jezik, ki je podlaga za hitro in enoumno⁹ komunikacijo z množico, kar pomeni lažjo kontrolo. M. L. Berneri (V: Muhić 1989: 122) pa se čudi, zakaj ljudje v antiutopiji ne zahtevajo pravice do 'svobodne sreče', ampak zahtevajo pravico do trpljenja, nato pa slednje utemeljuje s tem, da ljudje za ustvarjalni vzgon potrebujejo trpljenje, frustracije in 'izmučeno dušo'.

Komunizem, nacizem, fašizem, socializem in ostali režimi so v zadnjih nekaj dekadah prešli v demokracijo (v Sloveniji je tega 20 let), kjer je (oz. naj bi bil) svoboden vsak posameznik. Tomić (2005) opozarja, da je danes svoboda samo navidezna, saj ves čas konformistično sledimo množici. Meni še, da lahko izberemo samo znamko, ne pa tudi kaj bomo kupili; na koncu smo torej le sužnji reklamnih korporacij kapitalizma. Sodobni antiutopični romani¹⁰ predstavljajo prav te grde strani družbe (svoboda je le navidezna, izrojeni in potencirani kapitalizem, apatija ljudi, uživaštvo, požrešnost ...). Primeri problematiziranja¹¹ slovenskega (in/ali balkanskega) družbeno-političnega dogajanja so prisotni v nekaterih sodobnih slovenskih romanih, kamor so vključene

⁹ Podoba – znak.

¹⁰ B. F. Skinner: *Walden Two*, Sinclair Lewis: *To se pri nas ne more zgoditi*, Kurt Vonnegut: *Player Piano*, Gore Vidal: *Messiah*, Ray Bradbury: *Fahrenheit 451*, Margaret Atwood: *Deklina zgodba ...*

¹¹ Na tem mestu je potrebno opozoriti, da najnovejši slovenski roman to počne zelo netradicionalno: prevladuje mala zgodba, zato je problematiziranje družbenih sprememb le obrobno. Inovativno je k tej problematiki pristopil žanr antiutopije; s paraboličnimi, grotesknimi, satiričnimi in pravljničnimi prvini. Antiutopični žanr je tako edini družbeno angažiran. (Zupan Sosič 2006: 23).

tudi¹² antiutopične značilnosti, ki pomagajo konstruirati svet pripovedi (resnico?) z grotesknimi, absurdnimi in/ali (znanstveno)fantastičnimi učinki. Virk (1998: 6–7) pa meni, da so v sodobnem slovenskem romanu prisotne realistične težnje, ki se manifestirajo skozi nove oblike in povezave, med katerimi omenja tudi fantastiko (antiutopija je podžanr fantastike). Med ta dela sodijo: *Filio ni doma* (Berta Bojetu, 1990), *Satanova krona* (Miha Mazzini, 1993), *Ptičja hiša* (Berta Bojetu, 1995) ter *Spremeni me* (Andrej Blatnik, 2008).

Oba romana Berte Bojetu lahko postavimo v katero koli vojno stanje (tudi v nedavno vojno v Bosni)¹³, označila bi ju za fantastično-retrospektivni antiutopiji. V obeh delih so ljudje nekogaršnja lastnina oz. last družbe in poniževani do skrajnosti. Roman Mazzinija je preroška antiutopija, saj postavlja zgodbo v neznano prihodnost, ko bodo svet preplavili stroji. Tu stopa v ospredje tradicionalni antiutopični strah pred dehumanizacijo družbe in izgubo svobode zaradi razvoja tehnologije. Primer teoretične ali fantastične antiutopije pa je Blatnikov *Spremeni me*, ki predstavlja sodobno potrošniško družbo, postavljeno na neznani kraj oz. lahko predvidevamo, da gre za neko slovensko mesto ali celo Ljubljano. Posameznik je v tem romanu svoboden glede na to, koliko koristi družbi oz. koliko mu sistem trenutno dovoljuje. Za 'navadne ljudi' pa nameravajo svobodo izbire ukiniti in jim s tem olajšati izbiro in življenje.

V to kategorijo spadajo še trije sodobni slovenski romani (*Smaragdno mesto* Marjetke Jeršek, *Harmagedon* Toneta Perčiča, *Odlagališče* Vesne Lemaic), ki pa problematizirajo za nas nezanimive teme in jih v diplomsko delo ne bomo vključili.

»Utopija¹⁴ je idealna oblika človekovega zemeljskega bivanja /,raj na zemlji/, je popolna družbena, gopodarska in politična ureditev življenja, ki v celoti zadovoljuje človekove religiozne, moralno-etične, seksualne, tehnične in estetske potrebe.« (Bajt 1982: 17) V idealni državi (anti)utopije so vsi ljudje enaki, vsi so del množice, kar nemalokrat izkazujejo tudi enaka oblačila vseh, tj. uniforme.¹⁵ Bahtin (1982: 23) trdi, da so vsi simboli oblasti ter zunanja izrazila moči in resnice (od oblek do kretenj ljudi) oblikovana v vrednostno-hierarhični luči preteklosti. Ljudje so le številke in črke, odsotnost imen pa povzroča občutek kolektivnosti in brezosebosti.

¹² Ti romani niso klasične antiutopije, saj vsak odstopa od tradicionalnega vzorca. (Zupan Sosič 2006)

¹³ Vanesa Matajc (2000: 81) opozarja, da besedilo presega tako enostransko interpretacijo.

¹⁴ Utopija ne more obstajati, saj sveta, ki bi bil idealen za vse, ni, kar je dokazala že zgodovina. (Daugul 2010: 2)

¹⁵ Že v Stari zavezi je zapisano, da mora ženska nositi ženska oblačila in moški moška.

Totalitarni režim v negativni utopiji s pomočjo propagande množico (uspešno) prepričuje, da je sistem, v katerem živijo, idealen. K temu pripomorejo tudi strogi zakoni, ki niso le smernice, temveč sredstvo manipulacije in represije. Kumar (2001) meni, da mora pisec (anti)utopije podati popolnoma izdelano sliko 'srečnega sveta', ki naj bi nastopil, če se bodo ljudje teh pravil in načel držali. Vendar takšen sistem ne dopušča možnosti dvojnosti, zato nasprotja kot dobro – zlo, lepo – grdo, pameten – neumen, prav – narobe ipd. ne morejo (in ne smejo) obstajati.

Problem pa je že v sami zasnovi sistema; zgrajen je na strogi razumskosti, zato vključuje le racionalno v človeku. Ta pa ima nagone, strasti, želje, lastno moralo, vero, vrednote ipd., ki niso v skladu z zastavljeno idealno družbo. Kot meni Freud (V: Booker 2004: 16), ima človek že vrojeni konflikt med lastno željo in zahtevami družbe, kar kaže na to, da je človekova spolna sila posledica naravnih nagonov. Antiutopična družba pa poskuša nagone usmeriti v družbeno produktivno delo. (Kumar 2001) Edino vrednoto v antiutopični skupnosti namreč predstavlja lojalnost polbožanskemu vodji, ki je nekakšen vzor, kako bi ljudje naj mislili in se vedli. Zaradi razklanosti med občim in lastnim prav pa se individuum upre bogu in državi,¹⁶ je vržen iz nebeškega raja in pristane v zemeljskem peklu. Muhić (1989: 75) meni, da je vsaka človekova akcija že v osnovi tako nemočna, da se kakršno koli človekovo vpletanje v (že prej določen) tok življenja nujno konča slabo oz. situacija postane še slabša kot je bila prej. Freud pa, da »je civilizacija že po svoji naravi antagonistična do določenih človeških impulzov in je zato v osnovi vir nesreče in ne sreče«. (V: Booker 2004: 16)

Utopija je torej človeku ponudila srečo¹⁷ oz. privid sreče, antiutopija pa ga je opomnila, da bo/je s tem izgubil svobodo (niti ne bo pridobil sreče). Muhić (1989: 122) meni, da negativna utopija noče niti nakazati možnosti za svobodo, ampak želi samo skriti dejstvo, da človek ni svoboden, ob tem pa ves čas smeši vzorce sreče, saj tudi sreča nikakor ne more biti vključena v koncept (ne)svobode. Freud (Booker 2004: 15–16) sklepa, da je iskanje sreče poganjano s človekovo težnjo k užitku, vseeno pa človek te nikoli ne more doseči. Predlaga tri razloge, zakaj sreča ni mogoča; superiorna moč narave, šibkost naših lastnih teles ter neprimernost predpisov, ki prilagajajo medsebojne odnose človeških bitij v družini, državi, družbi.

¹⁶ Bog je enako država v antiutopiji.

¹⁷ Utopija prikazuje idealno družbo, raj na zemlji. Sreča naj bi bila v nenehnem izobraževanju in izpopolnjevanju. (Andrej Koritnik 2005. V: More: 123)

Negativno utopijo na tem mestu lahko razumemo tudi iz teološkega stališča, kot upor¹⁸ prvih ljudi (po židovsko-krščanskem izročilu), Adama in Eve, proti Bogu. Ponujena sta jima bila raj in večna sreča, vendar sta izbrala drugo pot. Izgubila sta pravico do bivanja v raju in bila vržena na Zemljo, v svet greha, trpljenja, smrti in ostalih tozemskih slabosti. Pridobila pa sta svobodo in ljubezen. Spekulacije o človekovi svobodi in morali najdemo konec 19. stoletja tudi v filozofiji in psihoanalizi. Koritnik (2005: 67–70) izpostavlja naslednje teorije in mislece, ki jih povezuje z negativno utopijo: opis odtujenega delavca v kapitalistični družbi pri Karlu Marxu, pesimistično opazovanje temačnih preobratov v sodobni družbeni in kulturni misli Theodorja Adorna, svoboda kot iluzija pri Louissu Althusserju in Michelu Foucaultu, konflikt med principom ugodja in realnostjo pri Sigmundu Freudu, obrat od vere in razuma Fridericha Nietzscheja itd.

Bajt (1982: 17) meni, da je utopično videnje sveta že zgodovinsko in razvojno povezano s satiričnim, grotesknim in znanstveno fantastiko. Ko ta gledanja vstopijo v literaturo samo, pridružijo se jim fantastična in/ali komična perspektiva ter dvom posameznika v absolutnost utopičnega sveta, se rodi antiutopija. Na tem mestu pa je potrebno opozoriti na dejstvo, da antiutopija vključuje te značilnosti le za menjavo perspektiv, ne smemo pa je zaradi tega mešati z žanri kot so znanstvena fantastika, kiberpunk, groteska, satira ipd. (Koritnik 2005: 8)

V vseh prebranih antiutopičnih romanih (in romanih z antiutopičnimi značilnostmi) zgodbo in svet pripovedi spoznamo skozi oči glavnega junaka (ali junakov¹⁹), ki je navadno upornik, anarhist ali preprosto drugačen od večine. Pričakovali bi, da bo zaradi tega pripovedovanje subjektivno in nezanesljivo. Vendar antiutopična družba dobro opravi svoje poslanstvo in posameznika vključi v svoje kolesje, zaradi česar svet negativne utopije spoznamo, kakršen pač je.

Antiutopični svet (kot totalitarni sistem) po Hannah Arendt (V: Koritnik 2005: 83) usmerjata propaganda in teror ter uveljavljanje čaščenja Vodje. Ljudje so le del množice, naivna drhal, ki jo je potrebno nadzirati. Totalitarni režim izvaja nadzor s tajno policijo, izmišlja si notranje in zunanje sovražnike, da je vse v nenehnem gibanju. V utopiji je vse statično in avtor domnevno do konca izpelje vse človekove namere

¹⁸ Jedla sta prepovedan sad, tj. uživala sta prepovedano ljubezen in imela spolni odnos.

¹⁹ V romanih Berte Bojetu je zgodba pripovedovana iz več perspektiv. V Filio ni doma pripovedujejo Filio, Helena Brass in neznani pripovedovalec, ki opisuje Urijevo življenjsko pot na otoku.

glede znanosti, politike, ideologije, gospodarstva ipd. (Bajt 1982: 80), tu je vse zaobsegljivo z razumom in skupinsko (subjekt ne more obstajati). V antiutopiji pa se nahaja (vsaj) en posameznik,²⁰ ki je razdvojen med razumskim in nerazumskim, med ponujeno srečo s strani države in lastno svobodo, med zakoni in svojimi nagoni ter željami, ki dvomi v idealnost države/skupnosti, v kateri živi, zaradi česar se odloči ukrepati po lastni volji. Literarne osebe so v utopijah vedno shematizirane in tipizirane, saj nimajo druge funkcije kot biti odsev in nosilec družbenega sistema, reagirajo pa glede na trenutno situacijo. (Muhić 1989: 208) Ne glede na to, da v antiutopiji najdemo (vsaj enega) revolucionarja, tudi tu služi posameznik le za razumevanje širših, nadindividualnih odnosov (tj. množice). Narejen je šablonsko, saj le pojasnjuje situacije. (Zupan Sosič 2003: 85)

Nasprotja, ki so pogoj za čustva (posredno revolucijo in spremembe) in razcepljenega (individualiziranega) človeka, v družbi negativne utopije naj ne bi obstajala, vseeno pa je posamezniku vzvod za upor vedno ljubezen²¹ v povezavi s sovraštvom. V antiutopični družbi pa je ljubezen dovoljena le do vodje in sistema. Tu stopi v ospredje »Erosova moč posredništva, s katero združuje opozicijske pare – pomanjkanje z izobiljem, ignoranco z modrostjo, grdoto z lepoto, umazanijo s čistočo, smrt z življenjem«, kjer je izražena njegova bipolarna struktura, saj izvira iz očetovega in materinega principa, ki ju združuje, s tem pa se dviguje proti prvemu in najvišjemu principu Dobrega. (Adam 2009: 27) Država/sistem dejansko načrtno podpira odtujevanje ljudi, kar povzroči razpad družine in zmanjšanje funkcije ljudi na samo reprodukcijo otrok, ki bodo služili sistemu. Mihurko Poniževa (2008: 7) sklepa, da je ljubezen čustvo, ki kot literarna tema ali motiv omogoča širok spekter dogodkov in refleksij. Pojavi se lahko kot gonilna sila v zgodbi, osnova za nek konflikt ali sredstvo za izražanje najintimnejših čustev. Prav tako so v negativni utopiji sumljiva prijateljstva, čeprav človek nikoli ne sme biti sam. Vsakršne osebne odnose med ljudmi sistem le izkorišča za zagotavljanje pokornosti posameznika.

Negativna utopija človeku kot posamezniku možnost pobega ali upora torej nakaže, vendar je subjekt že vnaprej obsojen na neuspeh in propad, pri čemer spet postane le del

²⁰ D-503 v *Mi*, John "Divjak" v *Krasnem novem svetu*, Kolorist D v *Satanovi kroni* ...

²¹ Ljubezen je osrednja tema sodobnega slovenskega romana. Ljubezenski motiv je prisoten kot hrepenenjski ideal in implicitna vrednota, prisotno pa je tudi prevpraševanje tradicionalnih družbenih norm, kot sta zvestoba in materinstvo. (Zupan Sosič 2006: 41)

množice, isti kot ostali.²² Vedno zmagata razum ter novi, antiutopični bog, tj. skupnost in država, na koncu torej sledi neizbežna vrnitev na izhodiščno, razumsko stanje. Bajt (1982: 82) meni, da je bilo do srednjega veka teokratično središče sveta Cerkev, ko se je njena oblast zmanjšala, pa je to mesto zavzela država. Uporniški junak na koncu neizbežno propade fizično ali pa je psihično popolnoma uničen. Sicer obstajajo mesta za upornike, kot so zapori, mučilnice, samotni otok ipd., kjer vsakega upornika prepričajo v »množični prav«. Na tej točki se bo pokazala sprememba v sodobnem slovenskem romanu z antiutopičnimi značilnostmi glede na klasični antiutopični roman. Junak je lahko moralni zmagovalec ali pa celo (malo) spremeni družbeni sistem.

²² SKUPNOST, ISTOST, STALNOST (Huxley 2003: 5)

ANTIUTOPIJA KOT ŽANR

Muhić (1987) meni, da je umetniški potencial antiutopičnega žanra v podrejenosti kar najširšim temam; od človeškega rodu do kozmosa. Koritnik (2005: 79–85) strni značilnosti antiutopije kot žanra v deset točk. Tu jih bom navedla, podala njegove utemeljitve s podatki, ki so za moje diplomsko delo relevantni in jih ponekod dopolnila, te iste ugotovitve pa bom aplicirala na štiri sodobne slovenske romane z antiutopičnimi značilnostmi. Naj povem že tukaj, da lastnosti antiutopije po Koritniku zadevajo klasične antiutopične romane; sodobni slovenski romani pa so 'zmes' žanrov, kjer je antiutopičnost le ena izmed značilnosti. Zupan Sosičeva (2006: 17–30) zapiše, da je sinkretizem²³ edina neoporečna stalnica romana. Žanrski sinkretizem pa je tudi najpomembnejši dejavnik²⁴ pri preoblikovanju tradicionalnega romanesknega modela v modificirani tradicionalni roman z realističnimi potezami. Temu pritrjuje tudi Virk (1998), ki meni, da v 20. stoletju soobstajajo različne literarne smeri in tokovi, ki vplivajo drug na drugega. Zaradi žanrskega sinkretizma in različnih okoliščin in časa nastanka del vseh značilnosti žanra ne bom našla v istem obsegu v slovenskih romanih ali pa bodo prisotne na drugačen način.

Koritnik kot prvo in po njegovem mnenju najlaže določljivo lastnost antiutopičnega žanra navaja *(1) povezavo med utopično in distopično perspektivo*; negativna utopija je posledica oz. reakcija na utopične sanje. Slednje predstavlja zamisel o idealni ureditvi družbe, ki temelji na ideologiji, antiutopija pa pokaže slabe strani in potencialno izrojenost idej in norm tega sistema. To prvino lahko opazujemo že v odnosu do religije v vseh treh klasičnih antiutopičnih romanih, če religijo razumemo kot osnovo vsem vrednotam človekovega življenja. Tu je Boga, ki v krščanstvu pomeni najvišje dobro, nadomestil polbožanski vodja; Dobrotnik v *Mi*, Ford v *Krasnem novem svetu*, Veliki brat v *1984*. V slovenskih romanih pa Bog oz. religija s svojo ritualnostjo le pomaga vzdrževati pokornost ljudi; v *Filio ni doma* je obiskovanje maše vsak teden obvezno za vse, junakom pa se zdi, da molijo k nečemu, česar sploh ne poznajo. Kolorist D o Bogu razmišlja in razume, da ga več ni, pravi, da je zaradi 'množine' odnehal. Dopušča pa možnost, da je nekoč obstajal.

²³ Na treh ravneh: zvrstni, vrstni in žanrski.

²⁴ Poleg ironično-satirične vloge pripovedovalca in dinamičnih dialogov.

Naslednja značilnost je (2) *načrtno spreminjanje resnice in zloraba pravice, da lahko začnejo proces proti neprilagojenemu članu temačne utopične družbe*. Najbolj radikalno je ta prvina izražena v 1984, saj tu dejansko vsakodnevno spreminjajo vse zapise v knjigah in časopisih, stare pa uničujejo. Tu tudi spreminjajo zgodovino; en dan junak lahko postane naslednji dan največji sovražnik sistema. V vseh treh klasičnih antiutopičnih romanih pa na koncu upornika kaznujejo, oz. ga prisilijo, da se vda sistemu ali pa mora umreti; Ministrstvo Ljubezni 'prilagaja' Winstona Smitha z uresničitvijo njegovega največjega strahu,²⁵ D-503 izrežejo fantazijo,²⁶ John Divjak pa iz obupa nad civilizirano družbo naredi samomor. V klasičnih antiutopičnih romanih je revolucionar vedno kaznovan, v slovenskih pa to ni nujno, kar je najbrž posledica tega, da junak služi samo kot medij za opis družbe v celoti in ni vedno revolucionar. Kolorist D tako živi življenje kot vsi ostali, Helena Brass najprej poskuša spremeniti sistem, nato pa ponižana in posiljena (del sistema) umre na otoku, Filio z otoka pobegne, a jo podobe ptic kot simbol ujetosti in zaznamovanosti²⁷ preganjajo tudi v svobodnem svetu. Boruta pa potrošniška družba pahne v obup, vendar nekje na sredi zgodbe postane borec proti sistemu in začne živeti po svojih prepričanjih, za svoja uporniška dejanja pa nikoli ni kaznovan. On sam pa je deloval kot zelo uspešen člen reklamne korporacije, ki ljudem skozi zelo preproste slogane sporočajo, kaj je za njih 'nujno potrebno in najboljše'.

(3) *Distopična družba deluje kot 'barbarska' religija, ki uporablja žrtvovanje; 'barbarska' dejanja oblasti pri zatiranju ljudstva in obredno, skoraj mitološko kaznovanje*. V Oceaniji in Enotni Državi vsak mesec javno izvajajo usmrtitve upornikov, kar ljudje razumejo kot zabavo, zato starši na predstavo pripeljejo tudi svoje otroke. V Londonu prihodnosti pa so ljudje družbi prilagojeni do te mere, da usmrtitve niso več potrebne.²⁸ Prišlek se 'okuži s civilizacijo', zaradi česar se na koncu poskuša očistiti tako, da se v izolaciji od ljudi biča. Množica pa vzame to kot razvedrilo in želijo gledati njegov ritual. Johnu se zmeša, udeleži se množične orgije in se ubije kar sam. V slovenskih romanih tej značilnosti posvetijo kar veliko pozornosti. Med njimi z naturalističnimi opisi kraljuje Berta Bojetu; na Otoku iniciacijo v družbo pomeni posilstvo²⁹ tako fantov

²⁵ V kletko dajo sestradane podgane, kletko pa bi nato pritrdili na obsojenčev obraz. Podgane pa vedno najdejo izhod, torej bi se skozi človeka prežrle.

²⁶ Zbolel je za "prepovedano" boleznijo, razvila se mu je duša.

²⁷ Isto se zgodi s Kalino v Ptičji hiši.

²⁸ Neprilagojene pošljejo na nek otok, kjer imajo svoje zakone.

²⁹ "Žig lastnine in poslušnosti." (Bojetu 1990: 42)

kot deklet, ženske za hujše prestopke kaznujejo z zoofilijo,³⁰ moške in ženske pa zaprejo v zapore, kjer ponoči pazniki, zaporniki in zapornice vsesplošno občujejo. V *Ptičji hiši* so 'sužnje' za nepokorščino moškim kaznovane tako, da stojijo cel dan pred sobo, kjer jih vsak mimoidoči lahko posili; ko se te ženske vrnejo domov, v Vas, jim obrijejo glave, menjajo otroke in jih pretepajo. Neznano mesto v *Satanovi kroni* pa vsako leto priredi Veliki ples, kjer medsebojno fizično obračunajo ljudje in policisti (oblast). Tudi pri Blatniku je žrtvovanje ljudi prisotno, a zelo posredno in na popolnoma drugačen način kot v ostalih antiutopičnih romanih. 'Žretje hrane' in prekomerno konzumiranje vseh ostalih materialnih dobrin so tu predstavljeni kot 'božji blagoslov' in ljudje so celo hvaležni, da lahko kupujejo največ, najboljše in najbolj poceni.

Naslednja tematska značilnost je (4) *izbris meje med zasebnim in javnim svetom*; država namreč širi svojo ideologijo, ki posega v vse sfere človekovega življenja, zasebno in javno. Sistem se celo trudi izbrisati zasebno oz. ga postaviti v službo sebi. Medsebojni odnosi so depersonalizirani do skrajnosti, ljubezen ni dovoljena, spolni odnosi pa so ponekod potencirani do maksimuma ali pa omejeni le na sredstvo za reprodukcijo. Znotraj Zelene Stene se ljudje kar medsebojno nadzorujejo, saj junaštvo predstavlja žrtvovanje in izdaja potencialno nevarnih članov družine in prijateljev uradu Enotne Države. Dnevni in nočni ritem pa jim določa Urna Plošča, kjer je predpisana tudi Osebna Ura, ki je namenjena spolnemu občevanju. To je tudi edini čas, ko lahko imajo spuščene zavesa na oknih v stanovanju. Čeprav v času Osebne Ure ostali nimajo vpogleda v stanovanje, točno vedo, kaj se dogaja za zastrtimi zavesami. Oceanija ljudi nadzoruje preko teleekranov in s pomočjo Miselne policije ter ovaduhov, njihov cilj pa je ukiniti osebne odnose in vso energijo ljudi usmeriti v službo državi. V *Krasnem novem svetu* zasebnega sploh ni več, saj človek nikoli ne sme biti sam. Ta značilnost je zelo prisotna tudi v slovenskih romanih; na Otoku hiše žensk nimajo ključavnic na vratih, da moški lahko kadar koli (a vedno ponoči) pridejo k njim, če zanosijo, iz njih izpraskajo otroke ali pa dovolijo rojstvo, če so prepričani, da bo otrok 'bebast' ipd.³¹ V *Satanovi kroni* temu ne posvečajo pozornosti, določa pa družba strasti in želje vseh ljudi.³² Potrošniška družba v *Spremeni me* skozi reklamne oglase ljudem sporoča, kaj naj kupijo in koliko, kako naj preživljajo prosti čas, kaj je dobro in slabo ipd.

³⁰ Pse pripravijo v spolno občevanje s privezano žensko, ki so jo po spolovilu polili s spolnimi hormoni.

³¹ Podobno velja tudi za Ptičjo hišo.

³² Ideal predstavlja Zvezda, tj. robot-ženska.

Pomemben del antiutopične zgodbe predstavlja (5) *protagonistovo iskanje zgodovine*, saj edinole zgodovina zagotavlja človekovo identiteto.³³ Vodstva Enotne Države, Oceanije ter Anglije prihodnosti predstavljajo vse preteklo kot slabo, 'tukaj in zdaj' je najboljše. Winston Smith je zaposlen na Ministrstvu Resnice, kjer ves čas dobesedno spreminjajo preteklost z vsakodnevnim popravilanjem zapisanih pasaž, ki bi lahko namignile, da država dela slabo ali da ljudje trpijo. Winston pa ima spomin na nek dogodek, katerega ve, da so spremenili, čeprav ga na koncu spet prepričajo, da se mu to le zdi. D-503 omenja preteklost in jo primerja s sedanostjo in prihodnostjo,³⁴ sam pa se počuti kot nek ostanek arhaične preteklosti; ko opazuje svoje kosmate roke, se mu zdi, da je zelo blizu človeškim ali celo opičjim prednikom. V *Krasnem novem svetu* pa je preteklost omenjena le kot nekaj nepotrebne in nepopolne v primerjavi s sedanostjo. Ljudje tu zgodovine ne potrebujejo, saj jim ni potrebno razmišljati o ničemer, ker ima vsaka kasta in vsak človek točno določeno, kako naj živi. V pomoč pri omejevanju in nadzoru misli pa je ljudem vedno na voljo legalna droga, tj. soma. Če človeku vzamemo zgodovinsko zavest in spomin, mu vzamemo zavedanje, da je človek. V svetu je potem nepotreben, izenačen je s stvarmi. Temu problemu Miha Mazzini ne namenja pozornosti, Berta Bojetu pa preteklost uporabi le za ponazoritev razlike med ostalim svetom ter družbo na Otoku in v Vasi. Blatnik spomin na preteklost sicer vključi s prihodom Vladimirja v mesto, ki išče svoje korenine, a te ideje ne izpelje do konca. Zaključimo lahko, da je za vse antiutopične družbe pomembna samo sedanost in človekova služba sistemu.

Koritnik naslednjo značilnost žanra navaja kot izpeljavo iz točke 5: (6) *ločevanje med dvema časovnima ravnema, sedanjo in preteklo, in na drugo se negativna sedanost nenehno sklicuje*. Ta značilnost je pomembna tudi za samo bralčevo recepcijo literarnega dela, da lahko v antiutopiji zazna tudi svarilo pred prihodnostjo.

V povezavi s tem pa je tudi naslednja lastnost: (7) *posebna vloga tehnologije*. Zamjatin, Orwell in Huxley opozarjajo na možne (katastrofalne) posledice hitrega razvoja znanosti. Od permanentnega nadzora ljudi preko teleekranov, preko gradnje vesoljskega plovila, do odstranitve edine (naravne) vloge človeka, reprodukcije, ki jo nadomesti proizvodnje človeških klonov v tovarni. Na začetku 20. stoletja je napredek v znanosti

³³ »Kdor obvladuje preteklost, obvladuje prihodnost. Kdor obvladuje sedanost, obvladuje preteklost.« (Orwell 2004: 41)

³⁴ Tudi piše za idealnega bralca v prihodnosti.

morda res predstavljal grožnjo človekovemu obstoju na trgu dela, saj je dobil učinkovitejšo in cenejšo konkurenco – stroj. Na koncu 20. oz. na začetku 21. stoletja pa imamo drugačno težavo glede elektronskih zadev, saj tudi govorimo o 'času informacijske tehnologije'. Brez tehnologije ne moremo več živeti, saj sta vsaj mobilni telefon in računalnik, posledično splet, obvezen del našega vsakdana. Ta problematika ima pomembno mesto tudi v dveh obravnavanih slovenskih romanih: v *Satanovi kroni* je ženska-robot družbeno predpisan ideal, katerega na koncu sprejme tudi protagonist, v *Spremeni me* pa je tehnologija le še ena od dobrin, ki jih ponuja potrošniška družba, da ima celo prosti čas ljudi pod (prikritim) nadzorom. Zanimivo je, da je edna stvar, ki jo imajo brezdomci, mobilni telefon. Berta Bojetu se tega področja ne dotika.

Znotrajliterarna prvina antiutopije pa je (8) *satirična perspektiva*, ki jo dopolnjujeta še fantastična in groteskna. Tu ciljamo na odmev aktualnega političnega in družbenega dogajanja v dejanski družbi; nov pogled na totalitarne sisteme v začetku 20. stoletja ter spremenjena perspektiva na sodobno (bosansko) vojno ter kapitalizem konec 20. stoletja in na začetku 21. Omenila sem že, da se avtor s takšno perspektivo izogne morebitni kritiki. Izpostavila bi »poučno zgodbico« iz *Satanove krone*, ki satirično perspektivo povezuje s prejšnjo lastnostjo, odnosom do tehnologije. Kolorist D po televiziji gleda film, kjer je v ospredju smrt družinskega poglavarja, ki na smrtni postelji obredno izroči daljinski upravljalca za televizijo najstarejšemu sinu. Tradicijo gledanja televizije in nerazmišljanja je namreč potrebno prenesti naslednjim generacijam.

Negativna utopija daje tudi (9) *velik poudarek jeziku, jezikovnemu obvladovanju resničnosti*. V 1984 s pomočjo jezika spreminjajo resnico v časopisih in knjigah, ideal pa jim predstavlja ukinitev književnosti in umetnosti, ustvarjajo tudi umeten jezik, Novorek, ki je edini jezik na svetu, ki mu zmanjšujejo obseg besed v slovarju. Prav tako književnosti ne potrebuje 'krasni novi svet', saj branje knjig ne prinaša dobička, zato so vse prepovedane. Kultura pa očitno ima velik pomen, saj vodje, npr. Mustafa Mond, (sicer neuradno) berejo knjige iz starih časov, kot je *Biblija* ali Shakespearova dela. V *Mi* sta jezik in poezija dobila praktično vlogo, oba služita le še namenom države. V *Satanovi kroni* za 'navadne ljudi' ni potrebno, da znajo brati, saj je kolorist D presenečen, ko človek iz nižjega razreda, trafikant, zna, sam pa bere časopise in knjige. Slednjim se nato odpove, ker zaradi njih doživlja prebliske s slikami v glavi, raje gleda televizijo, ki v njem ne zbuja nikakršnih občutkov. Knjige (razen tistih, ki jih uporabljajo v šoli) so prepovedane tudi v *Filio ni doma*, čeprav privilegirani člani

družbe (Helena Brass, Filio, Uri, Poveljnik) na skrivaj berejo. Kalino v *Ptičji hiši* je naučil brati Dečko, ona pa nato napiše knjigo, v kateri opiše svojo življenjsko pot (in tako kreira lastno resnico in lastni svet). V *Spremeni me* pa vladajo svetu reklamne korporacije, ki krotijo življenja vseh ljudi na Zemlji s poneumljajočimi, enostavnimi slogani, ki vodijo k temu, da človek nima več izbire, ampak sistem izbere zanj.

Zadnja lastnost negativne antiutopije kot žanra pa je (10) *proces »Velikega inkvizitorja«*, ki uporniku pojasni *železno logiko sistema*. D-503 že sam koleba med uporom in vdajo sistemu, na koncu pa se podvrže operaciji za izrezovanje fantazije, skupaj z Dobrotnikom gleda, kako ubijejo njegovo ljubljeno I-330 in mu je vseeno, saj ve, da je moral zmagati razum. Johnu Divjaku Mustafa Mond razloži sistem 'civiliziranja ljudi', kar ga dokončno prepriča o nesmiselnosti življenja, Winstona Smitha pa z mučenjem pripravijo do tega, da verjame vsemu, kar sistem uči. Ker v *Satanovi kroni* ni upornika, tudi »Veliki inkvizitor« ni potreben. Kolorist D je trden del sistema in živi tako, kot družba od njega zahteva. Na Otoku je nosilec zakona Poveljnik, ki Heleni Brass in Uriju predstavi pravila in organizacijo skupnosti. Helena Brass vse ponotranji in živi na način, ki ga sistem določa, Uri in Filio pa se ves čas sistemu podrejata, čeprav se jima zdi, da nekaj ni v redu. Ne v *Ptičji hiši* ne v *Filio ni doma* pa ni nobenih zapisanih pravil, vsi so vrženi v sistem in se morajo učiti skozi življenje; predvsem preko padcev. V *Spremeni me* pa junak sam vzame usodo v svoje roke; njegov delodajalec ga prepričuje o njegovi nepogrešljivosti, saj je Borut eden najboljših piscev reklamnih sloganov za trgovinske korporacije, Borut pa ga ubije in odide nekaznovan.

MITOLOGIJA IN IDEOLOGIJA

Vsi antiutopični romani so kritike neke ideologije, naj bo to stalinizem, fašizem ali kapitalizem, sama pa sem mnenja, da odnose v družbi negativne utopije pogojuje in oblikuje mit. Zato me najprej zanima, v kakšnih relacijah sta ideologija in mitologija oz. mit ter kako jih sploh moremo razumeti. Zdi pa se, da sta mitologija in ideologija medsebojno vključujoči in povezujoči. Že francoski strukturalist R. Barthes (V: Meletinski 1984: 30) rojstvo političnih mitov pojasnjuje s pomočjo teorije o tem, da mit iz zgodovine ustvarja ideologijo, sam Meletinski (1984: 166) pa ga označi za najstarejšo ideološko obliko.

Solar (1988: 45) trdi, da je mit »okvirna zgodba«, »sveta zgodba« ali »zgodba o poreklu nečesa«, čeprav je ga je nemogoče točno definirati. Paul Ricoeur (V: Jenstrle Doležal 2008: 5) mit razume kot pripoved, ki je umeščena zunaj časa in prostora znane zgodovine in geografije, prinaša transformacijo ter se dotika odnosa med esenco človeka in njegovo zgodovinsko eksistenco. Meletinski (1984: 31) pa mit postavlja v center interesa sociologije, teorij kulture, psihoanalize itd. 20. stoletja, ko se mit razume (tu povzema V. Douglasa) kot iluzija, laž, lažna propaganda, praznoverje, vera, konvencije ali vrednostni prikazi v fantastičnem smislu ter sakraliziran in dogmatski izraz običajev in vrednot družbe; mit pa se vzpostavlja na opoziciji tradicija – nered, poezija – znanost, navadno – originalno, konkretno – abstraktno, red – kaos, mit – logos ipd. Solar (1988) meni, da sodobna književnost prinaša obnovo mitske zavesti; M. Elijade (V: Meletinski 1984: 74) pa slednjo modernizira, tako da ji pripiše razvrednotenje zgodovinskega časa in 'zavestni boj' s samo zgodovino, z njeno nepovratnostjo.

Mit je torej opredeljen zelo široko, zato najprej poskusimo mitologijo in ideologijo povezati skozi neobhodno pomembno sredstvo za ohranjanje oz. izraz vsake dejanskosti, tj. jezik. Prvi korak k temu predstavlja zavestna in namerna destrukcija osnovne funkcije jezika, poimenovanje in tvorjenje odnosa 'stvar – ime'. Mit razumem kot izvor vsake dogmatike, ideološke parole pa kot dogmo. Oblast oz. od človeka višja instanca določi, katero podobo jezikovni znak označuje, kar predstavlja edino in absolutno resnico za vse pripadnike družbe. Tako v Orwellovem *1984* vojna dejansko postane mir, svoboda suženjstvo in neznanje moč. Z rušenjem ustaljene veze med znakom in podobo pa sistem spreminja tudi osnovni pogoj za medčloveško

komunikacijo, posredno tudi mišljenje. (Povzeto po: Solar 1988: 5–28) »*Ko znaki lahko pomenijo vse, ne pomenijo ničesar.*« (Solar 1988: 7) Na jezikovno razsežnost umetniškega izraza opozarja tudi Bahtin (1982: 15–16), ki zagovarja dejstvo, da smo v luči drugih jezikov začeli besedo dojemati bistveno drugače kot prej, spremenil pa se je tudi odnos 'jezik/beseda – predmet'.³⁵

Po Jenstrle Doležalovi (2008: 1–6) pa mit lahko razumemo na dva načina; kot metaforično zgodbo z ustaljenim pomenom, ponavadi del mitološkega sistema (starogrškega, krščanskega ...) ali stereotip, shematično podobo, ki se navadno povezuje z vrednostnim sistemom avtorja. Prva opredelitev označuje tradicionalni mit, druga pa ideološki pogled avtorja. Najširše (Solar 1989: 10–11) sprejeta opredelitev ideologije zaključuje, da je ta sistem pojmov in načel, ki določajo mišljenje in obnašanje ljudi v družbi, istočasno pa zaradi lastnih interesov skriva svoj izvor. Med ideologijo in mitologijo torej ne moremo postaviti 'ali', saj slednja v najširšem pomenu označuje sistem zgodb, podob, načel, vrednot ipd., kar jo dela le za neko drugačno, izvorno obliko ideoloških konceptov.

Tako je potrebno odgovoriti na bolj specifično vprašanje; ali mitologijo in ideologijo ustvarja isti princip, saj mitsko mišljenje pripada 'predznanstveni' dobi. Meletinski (1984: 169–170) meni, da moramo razumeti mitsko in znanstveno mišljenje kot dva nivoja. Znanstveno dojetanje sveta gradi na osnovi logične hierarhije, od konkretnega k abstraktnemu in od vzroka k posledici. Mitsko mišljenje pa operira s konkretnim in osebnim, vzrok in posledica tu ne obstajata, nadomešča ju hierarhija oz. določenost. Tudi Leszek Kołakowski (V: Jenstrle Doležal 2008: 4–6) razlikuje dva zavestna odnosa človeka do sveta, mitičnega in tehnološkega. Metafizično prepričanje in transcendentalni svet naj bi predstavljal mitični odnos, saj ustvarjanje mitov izraža hrepenenje in potrebo po trajnih človeških vrednotah ter poskus človeka, da bi presegel fragmentarnost sveta. Kołakowski vidi negativni značaj mitov v tem, da človeka oropajo svobode, ker ustoličujejo že uveljavljeni model družbe; pri tem cilja na minljivost in spremenljivost mitov, ki se lahko celo spremenijo v doktrino ali ideologijo.

³⁵ »Večjezičnost« postavlja za eno izmed treh temeljnih značilnosti romana.

Stari mit (Solar 1989: 22–23) kot produkt mitske zavesti pripada nepovratni preteklosti, ljudje pa jih vrednotimo višje kot moderne, ki naj bi bili produkt znanstvenega³⁶ mišljenja, čeprav načeloma ne moremo trditi, da ju je oblikovala neka bistveno drugačna zavest. Meletinski (1984: 170) sklepa, da znanstvene klasifikacije temeljijo na vzporejanju notranjih načel, mitske pa na čutnih, ki so neločljivo povezana s samimi predmeti. Solar meni, da se mitsko in znanstveno mišljenje ukvarjata z istimi problemi, vendar vsako na svoj način. Za znanstveno mišljenje potrebujemo možnost verifikacije, za mitsko samo imaginacije. Ideologija pa je sestavljena iz obeh plati; mit namreč določi dokončen in nespremenljiv pomen, ideologija pa ima končen pomen, ki ga lahko po lastni volji in presoji spreminja, s tem pa predrugači tudi samo sebe. To se kaže v vseh antiutopičnih romanih in romanih z antiutopičnimi značilnostmi, saj absolutna resnica ne obstaja, oz. je prisotna le dokler oblast ne predstavi nove, niti ni dokončno določenih zakonov. Pravila tolmačijo drugače za različne sloje ljudi, saj tisti privilegirani zakone lahko nekaznovano kršijo; vsesplošen primer je branje knjig za določene člane družbe.

Nesporno skupna stalnica mita in ideologije je tako jezik kot produkt mitske zavesti; parole, ki se neskončno ponavljajo in ne potrebujejo razlage, oz. razlaga niti ni mogoča. Jezikovna poimenovanja namreč v svetu, ki ga poznamo, ne morejo obstajati, logična so samo v ideološkem oz. mitološkem svetu. Orwell je v 1984 to zaostрил celo do te meje, da ljudje pišejo nov jezik, Novorek, ki ima zmanjšan obseg besed in temelji na strogi logiki.

Antiutopije kot kritike ideologij so torej 'nazadovale' na mitologijo, kar je nujno slabo za človeka in predstavlja grožnjo vsaki kulturi, saj prevzema funkcije, ki niso njej lastne. Osnovna naloga mita je namreč vzpostavljanje sveta, v antiutopiji pa stopi v že konstruiran svet ideologije, kjer ima nalogo povratka k izvorni dogmatiki, ki prinese poenostavljenje in predrugačenje veze 'znak – podoba', s čimer tudi trivializacijo znanosti, umetnosti in filozofije.

Mitologija in ideologija torej sta povezani, zato me bo zanimalo, na kakšen način in če sploh lahko mit funkcionira v romanu kot mediju za podroben prikaz antiutopične ureditve družbe. Kot meni Bahtin, »roman mora biti v sodobnosti tisto, kar je bila v preteklosti epopeja« (1982: 14), kar pomeni tudi, da je roman nujno postal novo

³⁶ Znanstveno in tehnološko mišljenje označujeta isto vrsto mišljenja.

domovanje mita. To trditev pa zagovarja tudi Solar (1988: 38–40), ki slednje utemeljuje že z naslovi sodobnih romanov: Steinbeck: *Vzhodno od raja*, Joyce: *Ulikses*, Marinković: *Kiklop* ipd., ki sami po sebi napovedujejo mitološke teme. Potrebno pa se je zavedati, da mit v romanu ni vedno prisoten v svoji izvorni obliki, večkrat naletimo na spremenjena imena ali celo mite/zgodbe same. Neposredno je nek mit v romanu tako le redko prisoten, ponavadi naletimo na parafraze ali ironične fikcije mitov.³⁷

³⁷ Voltaireov *Kandid* je v tem smislu ironična kritika mita o najboljšem izmed mogočih svetov.

MIT IN ROMAN

Roman je ena najobsežnejših pripovednih zvrsti, motivno in tematsko pa ni z ničemer omejen, zaradi česar je najbolj vsestranska ali sinkretična forma in ga ni mogoče enotno opredeliti. Vsebinsko so ga poskušali opredeliti mnogi teoretiki, vendar pa so se teorije izkazale kot preozke ali preširoke. Lukács roman opredeli za pripoved o svetu, ki so ga »bogovi zapustili«, junaka pa kot »problematičnega«, Bahtin mu pripiše popolno nedoločenost, različni teoretiki (Huet, Blankenburg, Schelling, Hegel) pa so romanu prisodili zasebne sfere (ljubezenska, družinska, intimna) in ga postavili v nasprotje z epom, ki govori o javnih dogajanjih, kot jih vsebujejo miti, religija, politična zgodovina ipd. Roman zaradi te lastnosti nima manjše tehtnosti kot ep, temveč lahko skozi usode svojih junakov opozarja tudi na splošne bivanjske, družbene, socialne, moralne, zgodovinske ipd. probleme. Vljučenost teh elementov pa ločuje vrhunske romane od zabavnih. (Kos 2001: 156–157)

Novak Popova (2008: 168) pa kot izhodiščno tezo o romanu³⁸ izpostavlja: »/R/oman /je/ kot hibridna, brezbrežna in protejsko spremenljiva prozna vrsta v svojo odprto teksturo zmožen vsrkati dramske prvine (dialoško predstavljanje konfliktov, scenarično dogajanje in ponazarjanje preteklega), lirske prvine (poetične opise, čustvene izpovedi, reflektivne, univerzalno veljavne izjave, citate pesmi) ter prvine in strategije tako imenovanih polliterarnih, nefikcijskih vrst (pismo, dnevnik, potopis, esej).«

Roman torej razumemo kot zelo odprto literarno zvrst, kar pomeni, da med svoje strani lahko sprejme prav vse, s tem pa tudi mitologijo. Meletinski (1984: 9) meni, da književnost uporablja tradicionalno mitologijo, od katere je nasledila tudi sinkretizem, za doseganje svojih umetniških ciljev. Mitologija namreč vsebuje splošne predstave o svetu ter zametke vseh religij in filozofij. Solar (1989: 35–36) pa sklepa, da čeprav mit razumemo kot temelj vsake poznane kulture, mita in romana ne moremo enačiti. Prvi razlog je ta, da mit pripada ustni, roman pa pisni tradiciji, mit je način mišljenja, roman književna vrsta, zadnji argument pa je, da mit pripada zgodnjemu, izvornemu oz. mitotvornemu času, roman pa znanstveni epohi. Vseeno ju družijo pomembna lastnost, in to je zgodba, ki je v obeh primerih produkt mitske zavesti; zgodbe lahko postanejo mit

³⁸ In njegovi lirizaciji.

(npr. Don Kihotov boj z mlini na veter), miti lahko vplivajo na zgodbe, posledično pa na romane (npr. *Harmagedon* Toneta Perčiča, kjer imamo bolj ali manj posrečeno vključen krščanski mit o bratomoru). Čeprav je torej roman produkt znanstvene zavesti, ga z mitom lahko vzporejamo, če zgodbo že v naprej razumemo kot obliko, v kateri je mitska zavest največkrat izražena.

Že Bahtin (1982: 17–33) roman pojasnjuje v primerjavi z epopejo/mitom; za predmet epa postavi junaško nacionalno preteklost, ki prikazuje vrhove in začetke narodne zgodovine, avtor pa ima kot potomec te zgodovine vedno spoštljivo stališče do »absolutne preteklosti«. V takem odnosu funkcionira tudi 'poslušalec', ki se z avtorjem nahaja na istem mestu, tako časovno kot vrednostno, saj ju veže isto narodno izročilo. Svet junakov v epu pa je na popolnoma drugi, nedosegljivi ravni.

Roman je predrugičil točno ta odnos 'pisec – zgodba/junak – bralec', ki jih povezuje isti časovno-vrednostni okvir; združil je torej nadčasovno zgodovinskost (nedosegljivi epski čas) v možnost, da bralec lahko zgodbo dojema iz preteklosti, sedanosti ali prihodnosti, avtorjeva beseda pa je na isti ravnini kot beseda junaka. Pomemben je tudi odnos romana do ideologije, vsakdanje življenjske stvarnosti, retorike ipd, saj roman na stiku z njimi hitro prerase v moralno pridigo, filozofski traktat, politični nastop ...

Na naslednji točki Bahtin opozarja, da je roman odvisen od »skušnje, spoznanja in prakse (prihodnosti)«, ep oz. stara literatura pa moč črpa iz spomina, ne spoznanja. Epski svet obstaja tudi kot stvarno dejstvo, smisel in posebna vrednota, ki je ne moremo spremeniti in ji dati druge vrednosti ali pomena. Ker je epopeja nepovratno ločena od aktualnega časa (časa poslušalca), predstavlja torej nujno končano, izoblikovano in zaokroženo celoto brez namigov na prihodnost (tako brez stika s sedanostjo), zato prevpraševanje ali problematiziranje nista mogoča. V romanu pa je sodobnost nedokončana, odprta, dejansko tudi zahteva nadaljevanje v prihodnosti; čas pa tako postane ne več gibanje v krogu, ampak nastajanje, linearen in nedokončan proces. Zato tudi roman daje nove pomene in vrednote, s čimer skuša napovedovati dejstva in vplivati na stvarno, bralevo in avtorjevo prihodnost. Ep te možnosti nima, saj je omejen v okviru 'absolutne preteklosti', ne zadeva pa bralca in aktualnega časa. Na ravni človeka v odnosu do narodnega izročila, pa Bahtin razmišlja: »*Epski svet absolutne preteklosti je že po svoji naravi nedostopen osebni skušnji in ne dovoljuje individualnega osebne pogleda in mnenja. Ne moremo ga videti, otipati, prijeti, ne*

moremo ga gledati s kakršnega koli gledišča, ne moremo ga preskušati, razčlenjevati, analizirati, predirati v njegovo notranjost. Dan je samo kot izročilo, sveto in nesporno, izročilo, ki obsega splošno pomenljivo sodbo in zahteva spoštljiv odnos do sebe.» (Bahtin 1982: 20) Roman pa se je rodil iz kulture smeha, kjer je nastal tudi nov odnos do jezika. Smešenje sodobne stvarnosti je bilo v epopeji nedopustno in nemogoče, v romanu pa se je začelo parodiranje in travestiranje nacionalnega mita, s tem tudi »podomačenje« tem okoli dojemanja sveta in človeka. V svet komičnega pa spomin in izročilo ne spadata, saj ta stvarnost približuje dejanskemu človeku in jo tako profanizira. Solar (1988: 42) meni, da je roman lahko komičen, mit pa niti v osnovi ne more biti; tudi možnost ironije postavi za lastno romanu in nemogočo v mitu.

Bahtin odpira še vprašanja o začetku, koncu in celoti romana. Meni, da epopeje ne zanima formalni začetek, zaradi česar lahko ima tudi samovoljen konec. To je povezano z odmaknjenim glediščem avtorja in poslušalca, ki vidita nek dogodek vedno kot celoto oz. samo izražata svoje vedenje o njem. Ustroj celote pa se v epopeji ponavlja tudi v vsakem njenem delčku, zato ni potrebno da bi v njej zajeli neko celo nacionalno izročilo (to niti ni mogoče) ali samo del z začetkom in koncem. Na tem mestu je potrebno izpostaviti še ciklični čas v mitu, 'večno vračanje enakega', ki nastane kot stranski proizvod mitskega načina mišljenja, posledica tega pa je uničevanje zgodovinskega časa. (Meletinski 1984: 76) 'Zanimiv konec' ali 'zanimivo nadaljevanje' zgodbe sta torej vprašanji, ki se odpirata ob romanu, saj avtor izrablja tisto, česar »junak ne ve in ne vidi«, s čimer pa se odpirajo novi problemi in prevpraševanje človeka samega. Solar (1988: 44) pa trdi, da lahko ima roman tragičen konec, vendar tudi tragičnega konca, propada junaka, ne moremo razumeti kot absolutno potrdilo za mitsko resnost in resnico. Roman nam namreč ponuja le eno izmed možnosti, eno izmed mogočih resnic.

Kos (2001: 155) pa kot največjo ločnico med mitom oz. epom in romanom izpostavlja odnos do javnega oz. zasebnega; roman namreč opisuje področje zasebnega, ep. oz. mit pa javnega, saj zasebno v mitu (še) ne obstaja. Ker je zasebno problem posameznika, to pripelje do vprašanja, kako je oblikovan in kako deluje subjekt v mitu oz. romanu.

SUBJEKT V MITU IN ROMANU

Matz (V: Zupan Sosič 2006: 20) meni, da je naloga romana, sodobne fikcije, raziskovati in opisovati individualnost, saj se danes, v času mešanja kultur in spreminjanju informacijske tehnologije, individualni subjekt izgublja. Če menimo, da odnosi v antiutopijah temeljijo na mitu, moramo preveriti tudi, kakšne so njegove značilnosti tako v mitu kot v romanu in kako, najbrž na drugačen način, funkcionira v antiutopičnem romanu.

Bahtin (1982: 34–37) človeka v epu oz. mitu določi kot dokončanega in sklenjenega na visoki junaški ravni, ob čemer je ves tukaj, v svoji celovitosti pa ne odpira nobene nove dimenzije. Poleg tega je popolnoma povnanjen, kar pomeni, da so vse njegove sposobnosti, želje in zmožnosti že določene v njegovi usodi in njegovem družbenem položaju: »Postal je vse, kar je mogel postati in mogel je postati samo tisto, kar je postal.« Njegov pogled nase in vedenje o sebi se popolnoma ujema s pogledi drugih nanj, prav tako je njegovo dožemanje družbe vedno v skladu s kolektivnim. Ljudje (in bogovi) so tako 'individualizirani' zaradi različnih usod in položajev, ne pa zaradi različnih resnic, saj je absolutna resnica samo ena. Kermauner (1988: 16) tudi v bistvo tragedije postavlja nedosegljivost spoznanja, do katerega lahko junak pride le, če (vsaj na simboličen način) umre. V antiutopiji in mitu pa o tragičnosti junaka ne moremo govoriti, saj pripada svetu, kjer spoznanje nobene vrste ne spada, saj je za človeka poskrbljeno v vseh pogledih. Njegova (simbolična) smrt pa pomeni le ciklično obnovev starega/istega.

Ep se razkroji takrat, ko se spremeni gledišče junaka na samega sebe, ko se začne dojemati drugače kot ga vidijo drugi. Ena glavnih tem romana je prav to neskladje med junakovo usodo in njegovim položajem v družbi; nikoli namreč ne more do konca izpolniti vloge, ki mu je bila dodeljena, saj so v njem vedno prisotne »neuresničene zmožnosti in neudejanjene zahteve«. Ta prostor pa zapolni avtorsko gledišče, saj avtor ni več epski popisovalec absolutne stvarnosti, temveč aktiven soudeleženec in ustvarjalec zgodbe. Potrebno pa je še enkrat poudariti, da roman prikazuje le eno izmed mogočih resničnosti, ne le ene absolutne, pri čemer spet lahko opozorimo na to, da je vedno nujen pristranski, »ideološki« komentar pripovedovalca.

Solar (1988: 37) pa izpostavlja drugo dimenzijo junaka; v romanu je v ospredju njegova fikcijskost, v mitu oz. epu pa njegova resnost in resničnost. A glede na to, da mit postavlja v izvor vseh človekovih kultur, je tudi moderni fikcijski junak produkt oz. reakcija na klasičnega epskega junaka. Tudi Meletinski (1984: 27) omenja občo »remitologizacijo« v filozofiji in kulturi že v 19. stoletju, pri čemer izpostavlja Sorela, ki tolmači sodobni 'preporod' mita v ideološke pojave v sedanjosti.

Zaključim lahko, da v epu oz. mitu subjekt ne more obstajati, saj obstaja le kot del družbe in ideologije v njej, določen pa je z mnenji drugih. Schelling (V: Meletinski, 1984: 21) meni, da v mitologiji posebno ne označuje občega, ampak obče je posebno in obratno. Neodvisni subjekt se tako lahko razvije šele v romanu, ko človek ustvari kritični pogled samega nase ter na družbo in ideologijo, tako pa postane drugačen in problematičen.

Antiutopični roman pa je združil 'nezdružljivo', saj se tu problematični subjekt nahaja v mitološko organiziranem svetu. V to družbo ne spada, saj tu ne sme biti nobenega individualnega razmišljanja in mišljenja, vseeno pa sam nikoli ne razmišlja o tem, da bi se družba morala spremeniti, takšno razmišljanje se mu zdi celo problematično. Zaradi svoje 'drugačnosti' mora junak na koncu nujno propasti, saj bi se drugače porušila načela mitološkega sveta.

MIT(OLOGIJA) IN (ANTI)UTOPIJA

Antiutopija temelji na mitu, naj bo to krščanski, starogrški ali moderni. Organizacija antiutopične družbe namreč izhaja iz pravil, ki veljajo za mitološki svet.³⁹ Že Muhić (1989: 103) opozarja, da motivi v fantastični literaturi največkrat izhajajo iz koncepta mitologije kot ključnega izvora zasebnega psihološkega izraza junaka. Northop Fry (V: Muhić 1989: 104) meni, da je mit »skupinska kulturna anekdota družbe«, Solar (1988: 27) pa, da je mit sredstvo za oblikovanje utopije. Kermauner (1988: 14) postavlja v bistvo mita nastanek kozmosa iz začetnega kaosa; mit in (religiozni) obred pa ta dogodek simbolično obnavljata. Opozarja pa, da moramo pazljivo ločevati med mitom kot samozadostno razlago nastanka sveta in ritualom (obredom), ki oblikuje prepovedi, da bi v družbi lahko vladal red, zaradi česar jih podaja na sakralen način, mi ga pa dojemamo kot represivno-totalitaren režim. Tako delovanje naj bi služilo vzdrževanju družbenega reda, pripelje pa do nastanka novih mitologij. (39)

V starih civilizacijah je bila preteklost pomembnejša od prihodnosti, saj so mitske verzije preteklih dogodkov skozi rituale skupnosti oblikovale, povezovale in osmišljevale sedanost. A že takrat so obstajale predpostavke o koncu sveta (eshatologija), ki so ga postavljali nekam v zapleteno neizbežno prihodnost. (M. Eliade. V: Klaić 1989: 21) Čas se v teh kulturah pojmuje ciklično, kot gibanje od začetnega kaosa, preko vrhunca razvoja in obstajanja, h končnemu propadu, ki bo služil za nov začetek (kozmos). V tem ciklu pa človek nima nobenega vpliva, je le sredstvo, saj miti govorijo o propadu junaka v preteklosti in kažejo možnost za podobne dogodke kolektivu ali posamezniku v prihodnosti. Pri Grkih te usode določajo bogovi, ki tudi izpostavijo heroja, katerega prihodnost temelji na njegovih dejanjih v preteklosti. Z Grki torej ideja prihodnosti postane povezana s konceptom (anti)utopije. (Klaić 1989: 21–25) Muhić (1989: 115) pa opozarja, da tudi v (anti)utopiji morda človek reagira na določen način, ker drugače ne more.

Mitološki ciklični čas je tudi čas v antiutopijah, čeprav tu funkcionira na drugačen način. Meletinski (1984: 10) meni, da so sredstvo za vzdrževanje cikličnosti rituali. Tako imamo v *Mi* vsakoletni Dan Soglasnosti, na katerem ljudje soglasno izberejo

³⁹ Virk (2000: 201) trdi, da je arhaiziranje pri Berti Bojetu ustvarjeno z evociranjem mitološke atmosfere.

Dobrotnika za njihovega vodjo, v *Krasnem novem svetu* proslavo Fordovega dne ter orgije (pod vplivom mamila, some) vsaka dva tedna »v imenu solidarnosti«, Dvominutno sovraštvo vsaka dva tedna v *1984*, v *Satanovi kroni* pa je takšen ritual vsakoletni *Veliki ples*. Na drugačen način je to prisotno v romanih Bojetujeve in Blatnika. V obeh delih je 'vladajoči princip' predstavljen kot nekaj samoumevnega, zato obredov, ki bi opravičevali in pojasnjevali njegov izvor, ni, saj niso potrebni. Posameznika pa na vsakem koraku opominjajo na to, kam pripada in kaj mora početi. V *Ptičji hiši* in *Filio ni doma* jim to sporočajo soljudje, v *Spremeni me* pa velike korporacije s pomočjo zelo prepričljivih reklam. Ritualni torej skrbijo za ponavljanja in povzročajo občutek, da nobena sprememba ni mogoča, saj imajo kar hipnotično moč pri prilagajanju, vzgoji in ustvarjanju prisilnih navad ljudi z vzbujanjem občutka 'večnega vračanja enakega'.

Torej, osnovna naloga mitologije je »središčenje« in harmoniziranje sveta, pri čemer ne dovoli niti najmanjšega znaka neurejenosti. Že od vsega začetka postavlja vrednote in načela ter poudarja njihovo medsebojno odvisnost z namenom, da bi človekovo dožemanje sveta bilo enovito.⁴⁰ Meletinski (1984: 11) trdi celo, da je mitologija zaradi svoje ikonične simbolnosti primeren jezik za popisovanje obrazcev družbenega in posameznikovega vedenja. Northop Fry (V: Meletinski 1984: 112–113) kot osrednji mit izpostavlja »mit o iskanju«, ki se manifestira kot vizija socialnih vprašanj in svobode človeške družbe. Za književnost 20. stoletja pa meni, da k mitu pristopa na ironičen način. Točno to pa je bistvo antiutopičnih romanov, saj je tu v ospredju problematizacija človeka samega, njegove morale in svobode glede na družbene norme.

Da povzamem: mitološko je v antiutopiji prisotno na dveh ravneh, tradicionalni ritualni in osebni avtorjevi – ideološki, ki pa sta neločljivo povezani. Negativne utopije namreč lahko beremo kot zgodbo o nastanku sveta, biblijsko zgodbo, upor Adama in Eve proti Bogu, kot mit o prepovedani ljubezni med Romeom in Julijo, kot mit o Gilgamešu in Engiduju ipd. in/ali kot avtorjevo kritiko aktualne družbene problematike.

⁴⁰ Meletinski 1984: 171.

IDEOLOGIJA V ODNOSU DO (ANTI)UTOPIJE

Karl Mannheim (V: Klaić 1989: 12–13) je soočil ideologijo in utopijo; prvo je opredelil kot sistematizirano verovanje, ki obstaja, da opravičuje in racionalizira obstoječe, drugo pa kot svež tok idej, ki prevprašujejo sedanost in težijo k temu, da obstoječe dvigne na nivo božanskega. Klaić meni, da že sama (anti)utopična misel vsebuje elemente ideologije, pri čemer slednja predstavi sliko idealne družbe oz. ohromi dejanske utopične težnje in okrepi vrednost obstoječega proti vsaki mogoči spremembi. Ideologija in antiutopija sta absolutno medsebojno vključujoči, saj slednja prikazuje skrajne negativne posledice ideoloških shem. To pa utemeljuje že Karl Marx (V: Solar 1988: 56), ki v pojmu ideologije sopostavi dve ravni; po eni strani je ta neposreden opis nekih kulturnih fenomenov, po drugi pa se lahko posredno razume popolnoma drugače, izkrivljeno, celo popolnoma obrnjeno na glavo.

Mitološke prvine v romanih se torej transformirajo v neko ideologijo, represivni sistem zunaj kraja in časa, zaradi česar človek izgubi svobodo, identiteto in zgodovinsko zavest. Posledično pa junak prevprašuje družbeni sistem, ljudi ter samega sebe v odnosu do teh dveh. Kot pravi že René Girard: *»/.../ v bistvu vsak mit, čeprav to ni na prvi pogled vidno — opisuje kolektivno preganjanje in nato obredno žrtvovanje nedolžnega človeka (grešnega kozla). Družba, ki se zaradi osvobodjene mimezis, zaradi tako imenovane mimetične krize /.../ preda kaosu, se le s preganjanjem za to posebej, čeprav naključno določenega posameznika in s tem, da ga linča kot krivca, spet uredi, krivca pa čez čas sanktificira in ga napravi za socialni zgled, za temelj novega reda. Mit je pripoved o teh dogodkih, preoblečen v najrazličnejše fantastične okoliščine; obred je formalno — simbolno — obnavljanje izvirnega in v državnosocialni praksi nenehoma ponavljajočega se ritualnega umora.«* (V: Taras Kermauner 1988: 11)

ZASEBNO KOT PODROČJE JAVNEGA

V razčlovečnem svetu antiutopije, kjer so medčloveški odnosi zmanjšani na le nujen obseg in komunikacija zunaj družbeno določenih institucij ne obstaja več, se postavlja vprašanje, na kakšen način ljudje sploh še funkcionirajo med sabo. Zanimalo me bo, kako so v klasičnih antiutopičnih romanih ter sodobnih slovenskih romanih z antiutopičnimi značilnostmi medčloveški odnosi urejeni in kako se ljudje odzivajo na pravila, ki urejajo tudi njihove zasebne relacije. Tu je potrebno izpostaviti posebni vlogi moškega in ženske, katerih osnovne značilnosti so v antiutopijah predrugačene, kar se kaže tudi v vseh vrstah odnosov. Biološki spol sicer ostane nespremenjen ali pa je (družbena) vloga posameznika omejena na le-tega; ženska kot nosilka možnosti reprodukcije in s tem ohranjanja človeške vrste navadno predstavlja aktivni princip, moški pa je le 'sredstvo', pomoč pri tem, zato predstavlja pasivni princip. To je prisotno že v grških mitih, saj je bila grška družba v osnovi matriarhalna; Mati Zemlja, Gaia je namreč stvariteljica/mati vsega in vseh. Postopoma pa je ženski princip prehajal v moškega, vse dokler mu ni postal popolnoma podrejen. (Adam 2009: 3) Prevlada moškega principa je prav tako prisotna v krščanstvu, saj tu predstavlja 'najvišje' ter samega stvaritelja sveta moški, Bog; čeprav pa ime Eva v stari hebrejščini pomeni 'življenje'. V antiutopijah⁴¹ je navadno 'vrednost' biološkega spola družbeno izenačena ali pa ima popolno prevlado moški spol. Večkrat se spremeni družbeni spol, ki ga Zupan Sosičeva (2006: 270) opredeli kot *»pojem za označevanje socialnih razlik in odnosov med moškim in žensko, ki so priučeni, zato vključuje analizo vlog, odgovornosti, omejitev ter potreb na vseh področjih konkretnega socialnega konteksta«*.

Sama se bom osredotočila na ljubezenske oz. partnerske, prijateljske in družinske odnose (starš/-i – otrok), kjer lahko najboljše vidimo, kako sta biološki in družbeni spol konstruirana ter kaj se z njima dogaja v represivni družbi. V ta namen bom najprej predstavila vodilno zgodbo, spleteno okoli vsake vrste odnosov v klasičnih, nato v slovenskih romanih, po tem pa jih primerjalno analizirala na podlagi mita, saj menim, da vsem vrstam odnosov ta predstavlja osnovo. Naj še enkrat poudarim, da mita zagotovo ne bomo našli v njegovi izvorni različici, temveč bo predelan, najbrž skozi ironično perspektivo.

⁴¹ Ženski princip kot prevladujoč predstavlja roman Vesne Lemaic, *Odlagališče* (2010).

Odnos med ljubimcema

»Ljubezen in lakota vladata svetu.« (Zamjatin 1988: 55)

»Ljubezen pokonča ljubezen.« (Bojetu 1995: 14)

Če pogledamo zgornja citata, ki sta vzeta iz romanov, napisanih 70 let narazen, že lahko slutimo, da se ljubezenskemu odnosu oz. ljubimcema v antiutopičnih romanih ne piše nič dobrega. Zupan Sosičeva (2006: 40–43) meni celo, da ljubezen v sodobnem slovenskem romanu nastopa kot »hrepenenjski ideal in implicitna vrednota«, ki nikoli ne more biti izpolnjena. Junak navadno prevprašuje in išče svojo identiteto skozi raziskovanje spolne; opazuje se v očeh druge osebe, ob tem pa analizira tudi družbene norme in vrednote. V globaliziranem in otopelem svetu telo⁴² ponuja še zadnjo možnost za komunikacijo, tako pa je ljubezen omejena le na erotični, telesni stik. V zadnjem času se čutijo premiki na področju spolne identitete, saj ljubezenske teme ne zadevajo več le tradicionalnega razmerja moškega in ženske, temveč se pojavlja tudi prevpraševanje homoerotičnih razmerij ter tradicionalnih ženskih oz. moških vlog. Do slednjega kot ostanka tradicionalnega imajo pisci največkrat cinični, ironični ali parodični odnos. Predruženje obdelave ljubezenskih tem Zupan Sosičeva poimenuje »nova emocionalnost«.

Mihurko Poniževa (2008: 4) pa je mnenja, da teme ljubezni, spolnosti in zakona »predstavljajo področja, v katera vstopamo kot spolna bitja«, ob tem pa so »presečišča, na katerih se stikajo konstrukcije ženskosti in moškosti«.

»Ženskost je impotenca, moškost je potencia.« (Shulamith Firestone. V: Adam 2009: 130)

⁴² »/.../ Čander (V: Zupan Sosič 2006: 287) ugotavlja, da se avanture literarnih oseb dogajajo prav v tesni navezavi na telesnost, saj je v razpuščeni sliki sveta telo še zadnji preživeli mit.«

Jevgenij Zamjatin: *Mi*, Aldous Huxley: *Krasni novi svet*, George Orwell: *1984*

V treh klasičnih antiutopičnih romanih vsa področja človekovega življenja odreja sistem, naj je to Zamjatinova Enotna Država, Huxleyeva Anglija v prihodnosti ali Orwellova Oceanija. Država lahko ima za to napisana pravila (Zakoni v *Mi*), zakone določa en sam človek⁴³ (Mustafa Mond pri Huxleyu) ali enostavno pravil ni (*1984*); ljudje pa so kaznovani za vse kršitve (napisanih in nenapisanih pravil). Moški in ženska sta na vseh družbenih in zasebnih področjih enakovredna, čeprav se postavlja vprašanje, zakaj je vedno najvišja instanca moški: Dobrotnik, Ford in Veliki brat.

Država v vseh treh delih določa že samo fizično podobo ljudi,⁴⁴ npr. kako mora posameznik biti oblečen. To je največkrat prilagojeno vlogi, ki jo v družbi opravlja; čeprav naj tu kot zanimivost izpostavimo, da izgled in obleka niso nujno določeni glede na to, katerega spola je posameznik. 'Ženska oprava' kot je obleka, ličila, parfumiranje ipd. je celo v Orwellovem in Zamjatinovem delu strogo prepovedana, zato pa pri moških vzbuja fantazijo in sanjarjenje, kar nujno postane področje zavednega ali nezavednega upora proti sistemu. V teh dveh romanih imajo ženske in moški predpisano enako uniformo, ki je pri Orwellu le določene barve za pripadnike pomembnejših kast (modra za Partijce, črna za člane Ožje Partije, rdeča za Mladinsko protispolno zvezo). V obeh romanih junaka zapelje usodna ženska, ki si samo zanj nadene žensko obleko, se prelevi v femme fatale in junaka na koncu pahne v propad. V *Krasnem novem svetu* pa se obleke glede na spol posameznika razlikujejo. Še vedno so razdeljene glede na položaj (kasto), ki ga ima oseba in so narejene zelo praktično. Ženske iz višjih kast, ki jih sistem pusti plodne, nosijo oprijete, minimalistične kose oblačil z veliko zadrgami, ki so prilagojene temu, da se čim hitreje slečejo, za parfumiranje imajo celo stroje v garderobah, da lahko vsak dan dišijo omamno drugače. Zaposleni v tovarni nosijo kombinezone, ki jih ščitijo pred strupi ali vročino, čemur pa so že fizično prilagojeni, da jih ne moti ipd.

»Vem, da ne sme biti 'kar-tako-ljubezni', temveč le 'zato-ker-ljubezen'.« (Zamjatin 1988: 58)

⁴³ Ta jih lahko tudi krši.

⁴⁴ V *Krasnem novem svetu* je celo posameznik narejen in vzgojen točno za vlogo, ki jo bo opravljal vse do smrti.

Osnovno vodilo antiutopičnega sistema je, da vsi ljudje pripadajo vsem oz. vsi pripadajo sistemu. Problem nastane, ker ljubezen, poželenje, nagoni in želje niso plod človeškega razuma, ampak njegove narave. Tega delčka človeka država torej ne more nadzorovati in usmerjati s klasičnimi represivnimi metodami. Vsak avtor se je odločil za samosvoj način rešitve te zadrege.

Zamjatin je naredil Enotno Državo, kjer je vse dnevno in nočno dogajanje določeno z Urno Ploščo, ki usmerja delo, spanje, prehranjevanje, spolnost in prosti čas ljudi. Za spolna srečanja imajo odmerjeno vsak dan eno uro,⁴⁵ to je tudi edini čas, ko lahko ljudje zastrejo okna. Junak D-503 uživa svoje Osebne Ure z žensko, O-90, do katere čuti naklonjenost, saj jo ima za družino, deli pa si jo še z enim moškim (R). D je graditelj Integrala, vesoljskega plovila, zato razume vse z matematičnega stališča, vse zna preobrniti v formule. Vendar ga teži matematična neznanka ($\sqrt{-1}$), ki že od začetka knjige napoveduje junakovo razklanost med razumskim in nerazumskim, naravnim, tj. čutnostjo. Protagonistovo kolebanje se kaže tudi v odnosu do ljubljene ženske, femme fatale, I-330, ki jo hoče in noče, jo ljubi in sovraži. Po eni strani čuti pripadnost in zvestobo do nje, vseeno pa oplodi O-90, ki si želi njegovega otroka. I-330 se za D-ja prelevi v žensko, obleče žensko obleko, se naliči in kadi,⁴⁶ kar je D-ju všeč in se tega boji, ker je pač kršitev zakonov. Vendar se na koncu izkaže, da I D-ja samo izkorišča za svoj višji cilj, revolucijo. Ona namreč hoče ljudi vrniti k naravi, jih narediti spet čutne. A Enotna Država je to predvidela, zato napad preprečijo, I kot pobudnico napada pa usmrtilo pod Plinskim Zvonom. D-ju dokažejo, da je zbolel za hudo boleznijo, izoblikovala se mu je namreč duša, zato mi izrežejo fantazijo in tako spet postane del sistema. Na koncu torej zmaga razum, ne narava in ljubezen. Vseeno pa od D-ja ostane nekaj, O-90 namreč nosi njegovega otroka, čeprav ne ustreza Materinski Normi. Ostane noseča in pobegne za Zeleno Steno, v naravo, kjer bo tega otroka vzgajala in rodila sama.

Huxleyeva svetovna država pa ima utečen sistem za prilagajanje družbi, zato urnik ljudi ni točno določen. Imajo odrejene ure za delo, vendar to zato, da jim ne bi postalo dolgčas, saj ljudje s preveč prostega časa lahko hitro zaidejo na stranpoti in začnejo razmišljati. Spolni odnosi se tu izvajajo samo v namen užitka, nikoli za razmnoževanje. Država s procesom Bokanovskega sama določa, koliko ljudi bodo naredili in takó

⁴⁵ Morajo imeti tudi dovoljenje, tj. Rožnati Talon.

⁴⁶ Cigarete so prepovedane.

število ljudi določene kaste prilagajajo potrebam družbe. Ljubezen tu ne obstaja, saj ta ni pogoj za srečo, poleg tega pa vsak pripada vsakemu. Ljudje so naučeni, da je ljubezen nekaj čudnega, tujega. Pred tem se ne more skriti niti Helmholtz, ki je napredno misleči intelektualec. Ko mu John bere odlomek iz Shakespearove drame Romeo in Julija, se začne krohotati. Imajo pa na voljo neomejene spolne odnose, s čimer bi naj zadovoljili svoje naravne nagone, če jih je še kaj ostalo v procesu prilagajanja. Pomanjkanje strasti in želje po spolnih odnosih imajo za bolezen, za kar tudi obstaja zdravilo, 'nadomestek za strast'. Pripadnost enemu samemu človeku pa izganjajo že vse od otroštva; otroci se v Zavodu za prilagajanje igrajo erotične igrice z vsemi otroki nasprotnega spola, odrasli pa gledajo 'čutne' filme, ki se vedno končajo z isto mislijo: »Pripadamo vsem.« Znotraj sistema torej ljubezen ni mogoča. Revolucionar oz. drugače misleči je tukaj John 'Divjak', ki je bil rojen po naravni poti v rezervatu. Njega pripeljejo v civiliziran svet, kjer mu »civilizacija ubije dušo«. Zaljubi se v Lenino, pripadnico kaste beta plus, ki ima za najvišji dokaz ljubezni telesno predajo moškemu. Ona pravi, da ima Johna rada, zato hoče storiti svojo dolžnost do njega (oz. do sistema), iti z njim v posteljo. John pa ji želi dvoriti, se z njo družiti in pogovarjati, zato ga njena neposredna želja po spolnem stiku izzove, da jo hoče celo ubiti. John je bil vzgojen pri Indijancih, zato je naravni človek in pozna poroko, nato pa za vse življenje enega partnerja ter neomajno zvestobo do njega. Kot ostanek arhaične družbe v civiliziranem sistemu ne more funkcionirati, zato odide v osamo v naravo, kjer obdeluje zemljo in se telesno kaznuje, da bi se očistil vse umazanije, s katero ga je okužila izkušnja civilizacije. Poskuša si pomagati še z molitvijo k Bogu in indijanskim prednikom. Civilizirani ljudje ga imajo za atrakcijo in ves čas hočejo opazovati njegov ritual samoočiščevanja. Zadnjo noč pa John popusti vsem pritiskom in se udeleži 'vsesplošne civilizirane' orgije, na koncu pa se iz obupa nad družbo in samim sabo obesi. Zmaga civilizacija, ki ne temelji ne na razumu, ne na čutnosti, ampak na nenapisanih pravilih, ker »tako pač mora biti«.

Orwellova Oceanija, ena izmed treh svetovnih velesil, pa hoče ljudi nadzorovati na vseh področjih; s pomočjo teleekranov, Miselne policije, ovaduhov. Ker sta ljubezen in spolni nagoni dve področji, katerih oblast na tak način ne more nadzorovati, ju hočejo popolnoma ukiniti. Ljudje nikakor ne smejo uživati, sploh pa ne pri spolnosti. Poroke med pripadniki Partije morajo biti dovoljene s strani države, ki so prepovedane, če se partnerja med sabo telesno privlačita. Namen zakona je zgolj rojevanje in vzgoja otrok

za službo Partiji. Cilj in ideal družbe na tem področju je odstraniti spolne nagone, presekati vezi med moškim in žensko, ukiniti orgazem, ukiniti ljubezen,⁴⁷ oplojevanje pa narediti za vsakoletno obveznost⁴⁸ ter ob rojstvu odvzeti otroke. Partija namreč meni, da spolna nezadoščenost povzroča histerijo, ki jo je mogoče preoblikovati v vojno mrzlico in oboževanje voditeljev, zato je zelo zaželjena. Protagonist Winston Smith pa misli in ljubi, zato dela največji zločin do države. Zaljubi se v Julijo, ki jo na začetku hoče posiliti in ubiti, ker je pripadnica Mladinske protispolne zveze in s tem nedostopna, saj se ti odločijo za celibat za vse življenje. A Julija mu nek dan stisne v roko listek z napisom: »Ljubim te.« Winston se nato srečuje z njo, imata strastno razmerje, saj Julija (za razliko od ostalih Partijk⁴⁹) v spolnosti zelo uživa. A njuno prepovedano razmerje Miselna policija odkrije, za kar oba kaznujejo z uresničitvijo njunega največjega strahu (za Winstona so to podgane). Ko se po mučenju srečata, si priznata, da je človeku pomemben edinole on sam in njegovo lastno preživetje. O Winstonu izvemo na koncu: »Izbojeval je bitko nad samim seboj. Ljubil je Velikega brata.« (Orwell 2004: 325)

Berta Bojetu: *Filio ni doma*, Berta Bojetu: *Ptičja hiša*, Miha Mazzini: *Satanova krona*, Andrej Blatnik: *Spremeni me*

V sodobnih slovenskih romanih je antiutopija prisotna le kot ena izmed značilnosti, vendar je prav področje zasebnega tisto področje, na katerega imajo antiutopične prvine zelo velik vpliv. Glede na to, da je ljubezenska motivika v sodobnih slovenskih romanih osrednja, je tej tudi v antiutopičnih romanih namenjen velik poudarek. Ljubezen pa predstavlja tudi odličen medij za posredni prikaz odnosov v dejanski družbi oz. sistema samega do ljudi. V *Filio ni doma* in *Ptičji hiši* je vodilni princip moški, saj moški urejajo vse tako na Otoku kot v Vasi, za svoje delo pa so 'nagrajeni' s svobodo pri nadzoru in usmerjanju spolnega življenja žensk. Ženske bolj ali manj služijo le potešitvi (perverzni) vzgibov moških. V *Satanovi kroni* imata moški in ženska enakovreden

⁴⁷ Razen do Partije.

⁴⁸ Nekaj nujnega, a gnusnega, kot injekcija.

⁴⁹ Winston je bil poročen s Katarino, ki je bila prava Partijka in je med spolnim aktom enkrat na teden nepremično ležala v postelji in z zaprtimi očmi trpela.

družbeni položaj, v romanu *Spremeni me* pa sta njuni družbeni vlogi zamenjani. Borut skrbi za otroke, kuha, nakupuje ipd., Monika pa sploh ne ve, kako se tega lotiti.

Romana Berte Bojetu moramo brati vzporedno, saj je Kalina v *Ptičji hiši* pravzaprav po usodi in značaju alter ego Filio.⁵⁰ Ženske so v vsakem represivnem sistemu, ki temelji na patriarhalni ureditvi, najbolj izpostavljene, čemur lahko sledimo tudi v obeh romanih Bojetujeve. Moški kot vzdrževalci reda in miru so za svoje družbenokoristno delo poplačani tako, da jim je dovoljeno spolno nasilje nad ženskami oz. v *Filio ni doma* tudi nad moškimi. V obeh delih se začne odtujevanje moškega in ženske s tem, da imajo ženske (in moški) določene uniforme, ki so namenjene temu, da se točno ve, kam spadajo in čemu služijo. Helena Brass in Filio sta oblečeni v nošo; kratko nabrano krilo, ozko bluzo z rokavi do lahti, ruto in copate, Kalina pa mora v 'javni hiši' nositi spalno srajco, ki služi predvsem temu, da je vedno na voljo za spolni odnos. Ženske si nikjer ne smejo izbirati moških ali se zaljubiti, moški pa si to pravico med sabo izborijo (sistem sicer tega ne dovoli). Tako k Filio največ hodi Uri, k Heleni Brass Poveljnik straže, h Kalini pa neznan moški («tisti, ki je pozabil izreči ime»). Vse tri se v »svoje« moške zaljubijo, čeprav ti predstavljajo le podaljšek krutega sistema. Iniciacijo v sistem na Otoku namreč predstavlja posilstvo, s čimer ubijejo dušo, upor in misli. Helena Brass celo sama pravi, da potrebuje moškega, ki ji grozi in ukazuje, zaradi česar imata s Poveljnikom sado-mazohistično spolno življenje. Njej odgovarja, da se počuti kot sužnja, on pa ima rad dejstvo, da se mu ženske upirajo in se ga bojijo. Ko se ga Helena neha bati in se mu upirati, nima več spolnih srečanj z njo, a ostaneta prijatelja in se pogovarjata. Filio v vseh »nočnih obiskih« zelo uživa, čeprav ji je najbolj všeč njen »prvi«, Uri. Tudi Uri se v njo zaljubi, čeprav kasneje, izven Otoka, njuna ljubezen ne more obstati, ostaneta samo prijatelja. Na Celini je Filio slikarka, katere slike ptic so zelo uspešne in znane. Vsako noč si izbere novega ljubimca, zadnjega pa celo hoče ubiti oz. umreti skupaj z njim tako, da pod posteljo zažge razstrelivo. Kalina pa se sama čuti krivo za situacijo, v kateri se je znašla, zato jo stoično prenaša. V Vasi vladajo sistemu samo nagoni, ker se ljudje počutijo ogrožene zaradi prisotnosti vojakov. »Nič misliti, samo preživeti.« (Bojetu 1995: 58) Na koncu vseeno iz Vasi pobegne, skupaj s prijateljem, Dečkom. Spoznata Urija, s katerim ima Kalina nespolno ljubezensko razmerje.

⁵⁰ Vanesa Matajč 2000: 81.

V *Filio ni doma* vodilno zgodbo spoznamo skozi oči dveh žensk, Helene Brass in Filio ter skozi neznano perspektivo, ki popisuje usodo Urija, *Ptičja hiša* pa ima dve pripovedni perspektivi; Filiino in Kalinino prvoosebno, pri čemer je slednja zapisana v vloženi zgodbi. Tako spoznavamo v romanih različne spolne odklone (z vrednostnega stališča današnje družbe); posilstvo, zoofilija, sodomija, orgije, homoseksualnost (tu ciljamo na homoseksualna posilstva dečkov ter orgije kot sredstvo kaznovanja, ne na prostovoljno homoerotično ljubezen), sadizem, mazohizem, »moralni« incest (Uri je »posvojeni« brat Filio, nato pa ljubimec) ipd. *Ptičja hiša* pa prinaša incest (Kalino namreč posili očim), orgije, verižna posilstva ... Vse te spolne deviacije posameznika zaznamujejo za vse življenje, da ni sposoben imeti normalnega ljubezenskega odnosa z drugo osebo. Tako jim na koncu ostanejo topla prijateljstva, medsebojna pomoč in navezanost na ljudi, ki so bili prisotni v represivnem sistemu, s tem pa zaznamovani tudi sami.

Popolno nasprotje romanov Bojetujeve je Mazzinijeva *Satanova krona*. Junak, kolorist D, namreč ni sposoben nobenega stika z ljudmi. Je čistun in mikrofbob, zato se mu gnusi vsakršen dotik z ljudmi ali stvarmi. Vseeno se zaljubi v delavko v lekarni, Evo, ob tem pa je prepričan, da mu tudi ona vrača ljubezen. Vrhunec njune ljubezni predstavlja poljub, ki ga kolorist D izvrši skozi ekran telefona (brez njenega vedenja) ter dejstvo, da se pripravlja⁵¹ na to, da z njo lahko pije čaj iz njenih (umazanih) skodelic. D hrepeni po njenem dotiku, a ga je preveč strah bakterij, da bi to lahko udejanjil. Zato si naredi plastično dojko, da jo lahko tipa in z njo spi. Eva pa ga dejansko sovraži, čaj mu kuha iz vode, kjer prekuhava igle za njenega bolnega moža. S koloristom D se družijo le, ker misli, da je videl zdravila, ki jih je ukradla. Ko mu to pove, je D šokiran in se odloči za ženskega androida. Zanj je ta popolna v vsakem pogledu, saj nima nobenih izločkov, zaradi česar je vedno čista, poleg tega pa pomeni predvidljivost in stalnost.

Blatnikov *Spremeni me* pa prinaša problematiziranje ljubezenskih odnosov kot jih razumemo z današnjega vrednostnega stališča. Na nekem mestu Borut sicer omeni, da se je z Moniko moral poročiti, a ne izvemo točno zaradi česa oz. koga. Zakon kot institucija torej obstaja, izbira partnerja pa je dovoljena po lastni izbiri ljudi. Borut in Monika sta se tako nekoč menda ljubila. Ne glede na to jo Borut zaradi ideoloških teženj zapusti, Monika pa si najde mlajšega ljubimca, Vladimirja. Njuni zgodbi sta ves

⁵¹ To skrbno vsakodnevno trenira tako, da kupi novo skodelico in iz neoprane pije, pri čemer doživlja grozne napade slabosti.

čas Borutove odsotnosti prepleteni, kar Blatnik izrazi že na oblikovni ravni romana; konec vsakega poglavja je začetek naslednjega. Borut sicer poskuša najti lastno izpolnitev v izpolnjevanju svojih idealov, Monika pa v tem, da se poskuša naučiti banalna opravila vsakdana; skrbeti za otroka, iti v trgovino, komunicirati z ljudmi, zaljubiti se v neznanca. »Zaljubljenost, naj bo zgolj utvara ali ne, je neke vrste ponovno rojstvo, prebuja atome, ki jih je dolgoletna enoličnost počasi gasila.« (Blatnik 2008: 189) Na koncu se Borut vrne k družini, a tokrat jo zapusti Monika, »da je vsem lažje«. Stavka, ki roman zaključujeta, pa sta identična prvemu stavku romana: »Včasih se stvari morajo spremeniti. In se spremenijo.«

JE LJUBEZEN LE ŠE GLOBALNI MIT?

Krščanska mitologija je parafraza starejše, grške, ta še starejše, sumerske itd., zato lahko mitološkim zgodbam (najbrž ne vsem) vzporedno sledimo v različnih kulturah in časih. Dejansko vsakič predstavljajo moralne napotke ljudem, kako naj se vedejo in kako naj delujejo v različnih življenjskih situacijah. V osnovi vedno kažejo na dobro v človeku, čeprav se nauki zelo hitro lahko napačno interpretirajo ali prerastejo v skrajnosti. To se dogaja danes s katoliško Cerkvijo, ki še vedno 'dobesedno' razlaga Sveto pismo, čeprav se v svetih zapisih skriva veliko več kot le to. Povsod je zelo poudarjeno in pomembno devištvo (žensk) ter institucija poroke, saj to za partnerja (kasneje še otroka) pomeni varnost, toplino in zavetje. Zaradi tega romantična ali strastna ljubezen med partnerjema v krščanstvu ni mogoča oz. ni zaželjena, temveč v ospredje stopa 'krščanska', nespolna ljubezen, medtem ko je spolnost namenjena le razmnoževanju in tako ohranjanju človeške vrste. V grškem in/ali sumerskem izročilu pa imajo pravico do spolnosti zaradi užitka ter do zakonoloma bogovi in boginje. Sicer tovrstna dejanja sprožajo srd in ljubusumje njihovih žena oz. mož, a v navalih strasti to vseeno počnejo. Sodoben koncept romantične ljubezni je prilagojen izključno moškemu, medtem ko ženski ostaja le gola telesnost zaradi 'izvirnega greha', kar potrjuje tudi naslednji citat:

»Romantične ljubezenske zgodbe, polne pustolovščin in trpljenja, ki so se skozi tisočletja zapisovale v zahodni kulturni imaginarij, so ponavadi prikrojene moškemu

protagonistu, njegovemu samoiskanju in izpopolnitvi, ki izključuje utelešenje in samoaktualizacijo ženske. Dinamika, ki določa številne junakinje, je inverzna moški, saj junak kljub fizičnemu propadu doživi duhovno transcendenco, medtem ko ostaja junakinja zaznamovana z nečisto telesnostjo, zemeljsko minljivostjo ali odsotnostjo.» (Adam 2009: 3) V sodobnem slovenskem romanu se kažejo premiki iz te smeri, saj 'moško' in 'žensko' ne obstajata več kot posebni kategoriji, temveč sta, v povezavi z intimnostjo, prepleteni, zamenjani ali se prevprašujeta. Vprašanje »okostenele, neprilagodljive identitete pa je skozi romaneskno iskrenost le povzročitelj osebnostnih zlomov na zgodbeni ravni ali tarča posmeha in parodije na ravni pripovedne perspektive.« (Zupan Sosič 2006: 286–287)

BIBLIJA

Po krščanskem izročilu je Bog ustvaril prvega človeka Adama iz prahu, njegovo družico Evo pa iz njegovega rebra. Že na tem mestu je izpostavljena ženska podrejenost oz. drugost glede na moškega. Vseeno je potrebno opozoriti, da se je že Bog zavedal, da moškemu na 'poti v večnosti' ni dovolj le družba živali, temveč potrebuje partnerja, podobnega sebi. Na sredo rajskega vrta pa je Bog postavil drevo življenja in drevo spoznanja dobrega in zlega, s katerega (samo slednjega) prva človeka ne bi smela jesti. Po Edenu (raju) sta lahko hodila naga, saj očitno ni bilo nobene spolne privlačnosti med njima oz. nista imela izoblikovanih nagonov. Drevesa spoznanja pa se nista smela niti dotikati, torej se nista smela dotikati drug drugega, saj bi to za njiju pomenilo smrt. V nasprotno ju je prepričala kača, ki je Evi rekla, da jima Bog ne dovoli jesti z drevesa dobrega in zlega, ker bi ju to približalo njemu samemu. Naivna Eva je nato jedla, jedel je tudi zapeljani Adam. Prva stvar, ki sta jo naredila, ko ju je »preblisnilo spoznanje«, je bila, da sta si sešila predpasnika iz smokvinih listov, saj sta se zavedela, da sta naga. Ko ju je Bog okaral, zakaj sta to naredila, mu je Adam rekel, da ga je v to prepričala žena, ki mu jo je Bog izbral, Eva pa je obdolzila kačo. Bog je Evo kaznoval s hrepenenjem po možu, njega pa z gospodovanjem nad njo. Najprej jima je dal obleke iz kož, nato pa ju je iz Edena vrgel na Zemljo, kjer sta se morala sama preživljati in obdelovati polja.

Dejansko pa Bogu prvih ljudi ne bi približalo spoznanje, temveč nesmrtnost, tj. če bi jedla z drevesa življenja, kar pa jima je bilo z izgonom iz raja za vedno onemogočeno.

V raju bi prva človeka bila deležna božje nesmrtnosti in večne sreče. S tem, ko sta bila izgnana iz raja, sta to dvoje izgubila, a postala sta svobodna in sama odgovorna za svoja dejanja. »Človek je spoznal svojo ženo Evo.« (<http://www.biblija.net>) Tako v *Svetem pismu* poimenujejo spolni stik, iz katerega se nato rodi otrok. V krščanstvu torej sla po enakosti z Bogom in prepovedana spolnost pomenita velik greh, skozi katerega spoznamo dvojnost dobrega in zlega. Te dvojnosti pa srečen človek ne bi smel poznati, saj ga vodi k razmišljanju, to pa pelje v dvom (v Boga). Zlo predstavljajo pohlep, užitek in nagoni, ki so proti pravilom in predpisom, podani od »nekoga« na višji poziciji kot človek.

GRKI

V nasprotju s krščanskim izročilom je bil pri Starih Grkih najprej vladajoči ženski princip, saj je Gaia Mati Zemlja, ki je izvor vseh elementov (nebo, morje ...). Pri nastanku pa je imel pomembno vlogo tudi eden izmed prvih treh elementov, ki so nastali iz začetnega Kaosa,⁵² Eros (Ljubezen), ki je pomagal pri ustvarjanju sveta, saj je spodbujal ostale elemente, da so se parili tako, da je v njih zbuja občutke hrepenenja.

Človeka je iz gline in vode naredil titan Prometej, ki je ljudem tudi prinesel ogenj, ukraden z Olimpa. Zevs ga je za prekršek kaznoval s hudim trpljenjem, privezali so ga namreč na goro v Kavkazu, kjer mu je vsak dan orel kljuval jetra, ki pa so mu vedno znova zrastle nazaj. Mit pravi, da v duhu ni klonil, čeprav je vedel, da ga trpljenje čaka za vedno.⁵³ Prvemu človeku pa je Zevs poslal žensko, ki ga je zapeljala, da bi zmanjšal človekovo moč, ki jo je pridobil s posedovanjem ognja.⁵⁴ Zdaj pa pride do obrata, ko tudi človeškemu svetu zavladajo moški princip, saj ženska postane izvor vsega zla na Zemlji. Prva ženska, Pandora, je namreč zaradi lastne 'ženske' radovednosti odprla skrinjico, ki jo je Zevs poslal v dar prvemu človeku, zaradi česar so se po Zemlji razširile nesreče (bolezen, bolečina, žalost, norost, zavist in smrt), od dobrega pa je ostalo samo upanje.⁵⁵

⁵² Po Heziodovi *Teogoniji*. (V: Schwab 2005)

⁵³ Kasneje ga reši Herakles.

⁵⁴ Ogenj ima simboličen pomen spoznanja, notranje energije; na drugi strani pa zla.

⁵⁵ Povzeto po: Schwab 2005: 61.

MITSKA ZGODBA V ROMANIH

Eva s svojim dejanjem na nek način torej predstavlja revolucionarko, čeprav jo v upor prepriča poosebljeno zlo,⁵⁶ kača, sama pa kačo na koncu (hinavsko) tudi obdolži za svoj greh. Prav tako je upornica Pandora, ki kljub Zevsovi (moški!) prepovedi odpre skrinjico in zaradi tega človeštvu ohrani samo upanje. Iz obeh zgodb lahko sklepamo, da je ženska človek erotike, nagonov, poleg tega pa s svojim zlim zapeljevanjem v greh prepriča še racionalnega človeka, Adama oz. Epimeteja.

Arhetip Adama je najbolje prepoznaven v Zamjatinovem D-503, ki je strogo razumski človek. Njegova Eva, numer I-330, ga zapelje že ob prvem srečanju, čeprav D-ja to popolnoma zmede: *»Ta ženska je vplivala name prav tako neprijetno kakor nerazstavljen iracionalni člen, ki se je vrnil v enačbo.«* (1988: 47) I-330 kot usodna zapeljivka pa ga nagovori: *»/.../ vendar ste tako navdušeno gledali naokoli – kakor kakšen mitični bog na sedmi dan stvarjenja. Zdi se mi, da ste prepričani, da ste tudi mene ustvarili ravno vi, ne pa kdo drug. Zelo sem počaščena ...«* (1988: 47) V zadnji misli (in še na več drugih mestih v romanu) je prisotna tudi čisto neposredna navezava na krščansko izročilo ter na stvarjenje sveta.

Enotna Država ima za odnos moški – ženska ustanovljen zakon, *»Lex sexualis«*, ki določa, da ima vsak numer pravico do drugega – kot seksualnega produkta. Ljubezen (kot čustvo) pa je država izkoreninila, saj ta lahko obrodi zavist,⁵⁷ posledično pa v družbi nastane kaos, ki prinese nesrečo. V urejenem sistemu mora biti vse jasno, eno, dvojnost ne sme obstajati, ljudje pa ne smejo čutiti, misliti ali imeti fantazije; saj so se odločili v imenu obče sreče individualno svobodo žrtvovati. D-503 pa se razvije duša, *»bolezen starega sveta«*, začne razmišljati, posledično je razdvojen med družbo in sabo; I-330 se mu gnusi in ga privlači, jo ljubi in sovraži. Po prvem spolnem odnosu z njo ugotovi, da sta v njem dva Jaza; en stari – naravni, s kosmatimi rokami ter drugi prozoren – družbeni. Zave se da: *»Propadam. Nisem več sposoben izpolnjevati svoje dolžnosti do Enotne Države.«* (1988: 81) D-503 torej ljubi I-330, ona pa njegovo ljubezen le izkorišča za izvršitev svoje revolucije in se tako prelevi v *»pravo Evo«*; poskuša spremeniti srečno družbo razuma v svobodno družbo narave in nagonov. Na

⁵⁶ Za takšno so jo imeli že Stari Grki.

⁵⁷ *»/.../ ker so ljubezni enih deležni mnogi, ljubezni drugih pa – nihče.«* (1988: 55)

koncu ji to spodleti zaradi izdajstva D-503, ki je vsa njena dejanja proti oblasti naznanil vladarjem in Dobrotniku. D-503 torej začuti krivdo zaradi kršenja pravil in ob tem ravna isto kot Adam; krivdo preloži na ramena I-330 (Eva), medtem ko močna ženska, I-330, tudi med mučenjem pod Plinskim Zvonom molči in ne izda nobene ideje revolucionarne organizacije. I-330 pravzaprav preživlja kazen na isti način kot Prometej in v 'duhu ne kloni'. Upornico končno sistem umori, spokorjenega D-503 pa dokončno prilagodijo »družbi obče sreče« tako, da mu izrežejo fantazijo (posredno dušo), s čimer ga spet vrnejo na razumska tla, kamor je spadal že v osnovi.

V *Krasnem novem svetu* pa se zdi, da je Evino biblično-prevratniško vlogo prevzel moški, John. Lenino (Bibličnega Adama?) hoče prepričati v to, da je za odnos moški – ženska, s tem pa spolni odnos, potrebna ljubezen, nato poroka. »Poroka« pa v imaginariju civilizacije ne obstaja, to je le še ena beseda, ki pri ljudeh vzbuja gnus in posmeh. Tu je vsakršna človekova osama ali lastninjenje nezaželeno in pojmovano za odklon od družbenih norm. Spodbuja se druženje (a ne prijateljstva) in parjenje (a ne za reprodukcijo ali ljubezen, samo za užitek). John pa je neuspešna Eva, saj je dobro prilagojena Lenina (Adam) le člen utečenega sistema. Če je torej John 'narava', mora biti Lenina 'razum'. Ker pa ženska že v osnovi⁵⁸ ni razumsko bitje, temveč ta lastnost pripada moškemu, ona razuma dejansko nima. Lenina torej deluje le kot 'skupinski razum', njeno mišljenje pa je odsev celotne družbe. Spominjajo pa se tudi starega premodernega (»Božjega«?) sveta in organizacije čustvenega življenja tam. Dojemam jih kot krščanske pridige, nauke, kako naj bi človek živel in razmišljal: »*Mati, enoženstvo, romantična doživetja. Vrelec brizga visoko, neugnani curek divja in se peni. Nagon ima samo en ventil. Moj ljubček, moj otročiček. Nič čudnega, če so bili ljudje, ki so živeli pred našo moderno dobo, nori in hudobni in polni nadlog. Svet, v katerem so živeli, jim ni dopuščal, da bi jemali stvari zlahka, ni jim dopuščal, da bi bili duševno zdravi, krepostni in srečni. Sredi mater in ljubimcev, sredi prepovedi, ki jih niso ubogali, saj jih za to ni nihče prilagodil, sredi skušnjav in samotnega kesanja, sredi vseh tistih bolezni in neskončnih tegob, ki so jih morali ljudje vsak zase prenašati, sredi negotovosti in revščine – so morali močno čustvovati. In kako naj bi živeli ustaljeno, če so močno čustvovali?*« (2003: 42) Čustva vsake vrste so končno v civilizirani družbi odstranjena, saj ljudi prilagodijo, da teh niso več zmožni oz. sploh ne vedo, kaj to je, zato čustev tudi ne potrebujejo. Zaradi tega se tudi Lenina čudi in ne razume, ko ji John

⁵⁸ Po krščanskem izročilu.

govori o poroki in ljubezni. Za skrivnost sreče pa civilizacija postavlja »ljubiti tisto kar človek mora storiti« in možnost, da človek nima izbire.

Orwell pa se najbolj zaveda prav problematike nagonov, ki naj bi bili pri moških težje krotljivi kot pri ženskah. Zaradi tega je pri prvih prešuštvo in koriščenje prostitucije dovoljeno, če se to dogaja v okviru raje, ki je nimajo za ljudi. Tukaj vlogo Eve spet prevzame ženska, Julija, ki kot članica Mladinske protispolne zveze spolnega stika z moškimi sploh ne bi smela imeti, saj se je zaobljubila večnemu devištvu. Devištvo v krščanskem in grškem izročilu obstaja kot najvišja vrednota, v slednjem tudi največji objekt želje bogov. Orwell pa se iz tega naravnost norčuje, saj je 'devica' Julija oblečena v kombinezon rdeče barve, ki je barva ognja, ljubezni in strasti. Julija tudi prva Winstonu izpove ljubezen in organizira strastna spolna srečanja. Zanimata jo samo 'midva', Winston pa vidi (tudi) v vezi z njo načine za družbeno-prevratniške ukrepe, s tem pa za upor. Na tem mestu Winston postane biblična Eva, ki ji je vseeno za posledice svojih dejanj, goni ga le 'želja po spoznanju'. Julija pa ga ljubi, zato mu slepo sledi povsod, tudi v lastni propad, enako kot sledi Adam Evi v raj. Winstona naprej žene 'ženska radovednost', želi izvedeti, če obstaja skrivna organizacija, ki namerava zrušiti aktualni družbeni sistem, rad bi izvedel čisto resnico in za to je pripravljen žrtvovati vse. Njuno ljubezen tudi že lahko razumemo bolj z romantičnega stališča, kot poskus vzajemnega žrtvovanja ljubimcev. A na koncu ta izzveni v prazno, oz. se njuna ljubezen spremeni v to do Velikega brata, do sistema. Zavesta se, da je pomembno le lastno preživetje in človek sam sebi.

Slovenskih antiutopičnih romanov pa ne moremo razumeti kot upor Adama in Eve proti Bogu v imenu svobode mišljenja. Tu so junaki bolj pasivni in v zahtevi po svobodi so zvesti le svojemu notranjemu hrepenenju. Nikoli ničesar zares ne naredijo, da bi zahtevali tisto, kar si želijo. Stoično prenašajo vse, kar jim družba ponudi, ob tem pa se v njih bijejo strašne 'hrepenenjske vojne'. Junak je sicer zmožen neke male akcije, ki pomeni začetek uveljavljanja njegovega hotenja, a tega nikoli ne izpelje do konca, zaradi česar se znajde vedno v istem položaju kot na začetku ali se zadovolji z banalnim substitutom za dejansko želeno. Posledično se nikoli ne otrese lastnega hrepenenja, ki pa ga navadno popelje v propad. Pravega upora tu ni, živijo pa vsi ljudje po 'Božji kazni'. Bog je namreč Evi ob izgonu iz Edena naložil kazen: »*Po možu boš hrepenela, on pa bo gospodoval nad teboj.*« (1 Mz) Torej hrepenenje ni 'cankarjansko' ali 'od Lepe Vide', temveč moremo temu slediti že prej. Hrepenenju pa se vedno pridružuje tudi

upanje po izpolnitvi hrepenečega subjekta, kar pomeni da je tu vedno prisotna tudi starogrška pandorina skrinjica, ki jo je nekdo že odprl.

Berta Bojetu je Evino kazen posplošila kar na oba spola; Helena Brass, Filio, Kalina in Uri hrepenijo po človeški bližini, saj je to v svetu, ki poskuša izkoreniniti 'zakone narave', edino kar jim ostane. Vsi, razen slednjega, pa čustvene bližine niso deležni, temveč samo telesne. Bojetujeva vse svoje protagoniste pri iniciaciji v družbeni sistem psiho-fizično zaznamuje s posilstvom ter prisiljeno podrejenostjo, kar posameznike zaznamuje za vse življenje, da niso sposobni imeti nikakršnega ljubezenskega življenja. Vseeno se ne glede na začetno zaznamovanost vloge moških in žensk razlikujejo; za vse stvari na Otoku in v Vasi skrbijo moški, ki so gospodarji tudi nad ženskim telesom. Ženske se ne sprašujejo, če je to prav, se le mirno vdajajo vsem njihovim željam in pravilom. Dejansko so vsi ljudje na Otoku in v Vasi deležni 'Božje kazni', saj je ta kot gnusoba in sprevrženost znotraj zakonske zveze prepovedal: incest (z materjo, očetom, sestro, bratom, mačeho, očimom, pastorko, pastorkom, svakinjo, svakom itd.), občevanje z živalmi, homoseksualni odnos, spolni odnos, ko ima ženska mesečno perilo, spolni odnos z ženo rojaka ipd. (3 Mz 18,7) Vse te 'grehe' prebivalci teh prostorov počnejo, zaradi česar jim v življenju ni ostalo nič več razen absolutne kontrole in upravljanja z njimi samimi.

Drugače pa je v *Satanovi kroni*; kolorist D hrepeni po človeški bližini, čeprav se tega na smrt boji. Ob tem je prepričan, da imata z Evo iste ljubezenske občutke. Tu nas na biblično Evo asociira že samo ime ter kakšna misel, spletena okoli njenega ljubezenskega razmerja, v glavi kolorista D: »*Sreča ne gre skupaj s slutnjami. Prav tako ne z mislimi.*« (1993: 47)

Blatnik pa biblični vlogi moškega in ženske izenači. Borut je 'Eva', ki pobegne stran od družine, a prav tako je 'Eva' Monika, ki se odloči, da svoje usode ne bo mirno prenašala, ampak si najde mladega ljubimca. Ves čas pa hrepenita en po drugem, zaradi česar se Borut na koncu vrne domov, a ga tokrat zapusti Monika.

Ljubezen zaradi ljubezni ali ljubezen do sistema?

»Po možu boš hrepenela, on pa bo gospodoval nad teboj.« (1 Mz)

Vso literaturo v zgodovini je močno zaznamovalo (sumersko, perzijsko, grško, krščansko ...) kulturno-versko izročilo, pa naj ga je povzemala, kritizirala ali pa je na pisca in njegovega duha imelo le posreden vpliv. V antiutopičnih romanih je prisotna biblična motivika in s tem miti v opazni meri. Ker so ti kritika neke ideologije na tak način, da z ironično-grotesknimi prijemi predstavljajo obljubljeni anti-raj, mora ta nujno biti parafraza idealnega mesta iz zgodovinskih kultur in verovanj. Če pa imamo podano idealno mesto, moramo imeti tudi idealnega človeka, ki tam prebiva. Vse kulture namreč za zadnje 'pomembno' dejanje Boga/boga/bogov ponujajo stvaritev človeka in njegovo umestitev v domovanje na Zemljo. Ljudje pa so vedno muhasti in imajo lastno voljo, ki jih loči od božje milosti in nesmrtnosti, zaradi česar morajo živeti v 'zemeljskem peklu'.

Glavni 'greh', ki človeka loči od božjega, pa so njegovi živalsko-naravni nagoni, ki jih zadovoljuje v spolnem stiku z drugo osebo. Dvojnost oz. razcepljenost pa v idealni družbi nobene vrste ne more obstajati, saj je človeka dovolj le zase in za boga. Zato je človek vedno kruto kaznovan tako, da ga bog postavi v svet, popolnoma nasproten raj, ki mu je bil ponujen. In točno ta ne-raj in človeka v njem opisujejo negativne utopije. V srečnem raj, ki je človek še imel svobodo odločanja (ki je ne bi smel izkoristiti), a ko se je odločil in začel akcijo, mu je zaradi tega bog namenil samo trpljenje.

Tu pa se postavlja vprašanje, zakaj mu je pustil upanje in hrepenenje, saj ti dve čustvi omogočata človeku, da še vedno optimistično zre v prihodnost, ne glede na to, kaj mu življenje trenutno ponuja. Zaradi upanja in hrepenenja je v antiutopiji subjekt še sploh mogoč, posledično pa sposoben tega, da funkcionira v odnosu z drugimi osebami. Najlepše se to kaže v relaciji ljubimec – ljubimka, ki jima omogoča, da v totalno razčlovečenem in nadzorovanem svetu še vedno vidita neko svetlo luč, tj. drug drugega. Klasični antiutopični romani so nastali kot reakcija na dejanske totalitarne ideologije, zato se tu lahko tudi bolj neposredno izrazi zaznamovanost z izvornim (bibličnim) mitom, na kar na določenih mestih opozarjajo v delih kar avtorji sami. Pri branju sodobnih slovenskih antiutopičnih romanov pa se moramo zavedati, da gre za od

klasičnih časovno precej oddaljena dela. Miti so zaradi tega prisotni tu le posredno, neposredne navezave na kakršno koli izročilo pa niso stalnica (*Satanova krona*).

Odnos med starši in otroki

Družina je osnovna družbena celica, ki človeškim potomcem in človeški kulturi zagotavlja preživetje. Sicer jo pojmujejo različno na različnih koncih sveta, a najbolj razširjena, zahodnjaška družina pomeni vsaj enega starša in vsaj enega nepolnoletnega otroka. Mati ali/in oče otroku posreduje(ta) prevladujoče družbene vzorce, s čimer se otrok uči tudi ideoloških stališč ter ostalih pravil, ki ga bodo spremljali vse življenje. Potrebno pa se je zavedati, da družina v nekem pomenu obstaja od zmeraj, le njene naloge in vloge njenih članov so se spremenile. Družba naj bi bila v osnovi matriarhalna, kar pomeni, da je imela vodilno vlogo v družini ženska/mati, ki se je menda šele kasneje spremenila v patriarhat, kjer je postal poglavar moški/oče. Mene bo zanimala predvsem vloga matere ter njen odnos do otroka v antiutopičnih romanih ter če je mogoče najti kakšne mitološke vzporednice.

Jevgenij Zamjatin: *Mi*, Aldous Huxley: *Krasni novi svet*, George Orwell: *1984*

V nobenem od treh klasičnih antiutopičnih romanov družina kot institucija ne obstaja, je zelo predrugačena in družbeno določena ali pa celo prepovedana. Dejansko družino zamenja kar družba sama. Bazična želja vsake ženske naj bi bila želja po materinstvu (to je najbrž gnalo tudi Evo, da je grešila), ki pa v družbi negativne utopije kar izpuhti. Naravna reprodukcija je namreč prepovedana ali pa strogo določena in nadzorovana. Ženske, vzgojene v duhu družbe, ki prepoveduje materinsko toplino in ostale občutke ter tiste, iz katerih na silo postrgajo zarodke, ne morejo delovati 'normalno' na nobenem življenjskem področju, sploh pa ne kot matere. Teh v današnjem pomenu besede v antiutopičnih romanih zagotovo ne bomo našli, vedno je namreč prisotna mati, ki je z nečim zaznamovana, s tem pa obsojena na patološkost.

Najbolj je to situacijo zaostрил Huxley, ki je družino enostavno izbrisal in to tako, da ni le vzел staršem otrok, temveč je staršem vzел njihovo osnovno (in edino naravno) funkcijo, reprodukcijo. Plodne ženske jemljejo kontracepcijska sredstva in svoje jajčnike darujejo Centru za razplajanje, ki otroke razmnožuje izven telesa, v epruvetah, jih izlije namesto rodi, nato pa jih vzgajajo v Centru za prilagajanje. Zanositi je sramotno, ženske si niti tega ne želijo, za primere nosečnosti pa obstajajo Organizacije za splave. Družina je za ljudi ostanek starega, primitivnega; imenoma 'oče in mama' pa se smeji, to sta celo opolzka izraza. Edini v civiliziranem svetu, ki je rojen po naravni poti, je prišlek iz 'naravnega' sveta, John, ki ima svojo mamo rad in hoče biti ob njej. Vendar Johnov prihod v civilizacijo prinese tudi veliko družbeno spremembo, ker najdejo tudi njegovega očeta, ki je direktor Zavoda za razplajanje. Ta odstopi s svojega položaja takoj ko izve novico. John si želi očeta, saj je odrasčal v skupnosti, kjer družina še obstaja. Njegova mati, Melinda, pa je bila 'civilizirana', zato se svojega otroka sramuje. Vseeno pa ima Johna rada, saj ji pomeni edino oporo v rezervatu. Ljubezen do nezaželenega in celo prepovedanega otroka dokazuje, da družba ljudi ne more popolnoma prilagoditi in popolnoma zatreti naravnih nagonov.

Huxley pa je pravzaprav uresničil Orwellov družbeni (družinski) ideal, saj bi v Oceaniji radi izkoreninili nagone in vsakršen (tudi fizičen) odnos med ljudmi. Oplajanje in rojevanje bi sicer ostalo še 'naravno', vendar bi staršem ob rojstvu takoj odvzeli otroke in jih vzgajali v državnih institucijah. Otroke v Oceaniji še vzgajajo biološki starši sami, vendar niso njihova (niti duhovna) lastnina, temveč jih morajo vzgajati v duhu Partije in za službo sistemu. Vzgoji otrok nujno pridajo vsakomesečno obiskovanje morišča; vodijo jih gledati usmrtitve sovražnikov sistema. Starši se svojih otrok bojijo, saj so ti, kot podaljsek sistema, živa ušesa. Junaštvo za otroke pa predstavlja odkritje upornika, ne glede na to, da je njihov starš, in naznanitev teh organom oblasti. To se zgodi Winstonovem sosedu, Parsons, ki ga Winston sreča v zaporu. Da starševska ljubezen nima meja, pa dokazuje Parsonsovo prepričanje, da sta otoka naredila edino prav, da sta njegova prevratniška nagnjenja (ko je spal, je v sanjah govoril proti oblastem) prijavila sistemu.

Prav tako je razmnoževanje nadzorovano v Zamjatinovi Enotni Državi, kjer je za to potrebno dovoljenje, podroben pregled genov ipd. in obvezna poroka. D-503 si v svojem hrepenenju po človeški bližini in toplini v zavetju družine predstavlja, da on, O-90 in R-13 (tudi spolni partner O) predstavljajo neke vrste družino. Poleg tega hrepeni

po materi, ki bi ga imela za del sebe, ne le za del družbe. Razen za blatenje Enotne Države z verzi, pa je še samo za nezakonsko mati predpisana smrtna kazen. Tudi tu pa osnovnega 'ženskega' nagona ne morejo popolnoma uničiti, saj si O, ki je sicer čisto povprečna pripadnica množice, želi D-jevega otroka in zanosi, ne glede na to, da ve, da ne ustreza Materinski Normi (10 cm je prenizka). Ona je na koncu edina prava upornica, saj noseča pobegne za Zeleno Steno, kjer bo lahko rodila in vzgajala otroka sama, stran od družbenih pravil.

Zamjatin in Orwell udejanjita izvorno Božjo družino. Moški in ženska potrebujeta za spočetje dovoljenje (Adam in Eva sta si to vzela kar sama), otroka pa morata vzgajati v duhu sistema (Kajn in Abel sta spoznala 'Gospodovo voljo', eden celo zaradi tega umre). Krščanska mati bi morala biti mirna, tiha, ljubeča, 'verna' in razumevajoča, otroci pa bi jo naj spoštovali in ljubili; to sta oba avtorja postavila na glavo. Winston se spominja svoje matere, ki si je zaradi njega in njegove sestre trgala hrano od ust, predvsem zaradi njegove požrešnosti pa se je skoraj izstradala. A Winston o njej ves čas govori popolnoma neprizadeto in brez občutka krivde, čeprav s sedanjim družbenim sistemom ni zadovoljen. V sodobni Oceaniji je predstavljena ista (stara, neobstoječa) podoba izčrpane matere, ki dela vse v dobro svojih otrok in se jih trudi vzgajati po pravih sistema, oni pa samo jemljejo in se obnašajo kot del družbe. Isto je v Zamjatinovi Enotni Državi, mati ne sme imeti nobenih občutkov do otroka, on se ne sme navezati na njo. O pa hoče le občutek, da nekdo raste v njej, ki ga bo lahko brezpogojno ljubila, preko njega pa ljubljenega moškega, D-503.

Berta Bojetu: *Filio ni doma*, Berta Bojetu: *Ptičja hiša*, Miha Mazzini: *Satanova krona*, Andrej Blatnik: *Spremeni me*

V *Satanovi kroni* ter v *Spremeni me* pa družina obstaja v današnjem pomenu besede; oče, mati, otrok/-ci. Mazzini izpostavi samo dve zgodbi; o ropu lekarne, kjer požrtvovalna mamica narkomanu takoj izroči zdravila, ko odstreli njeni hčerki prst z roke ter anekdoto o družini, kako družinski poglavar izroči »sveti« daljinjski upravljalec najstarejšemu sinu. V Blatnikovem romanu pa je ena izmed osrednjih tem prav razpad

družine zaradi iskanja 'višjega smisla'. Borut namreč zapusti ženo in otroka, ker hoče spremeniti svet, ki samo 'žre'; ogromne količine gensko spremenjene hrane, hitre prehrane, denarja, časa, predvsem pa razmišljanje ter ljudi same. Tu sta tudi zamenjani družbeni vlogi matere in očeta, saj Borut opravlja gospodinjska dela in vzgaja otroke, Monika pa se v odnosu z njimi sploh ne znajde.

Berta Bojetu je na tem mestu med slovenskimi avtorji ubrala samosvojo pot. Ne v *Filio ni doma* ne v *Ptičji hiši* družina ne obstaja ali pa je popolnoma izkrivljena. Na Otoku ženske in moški živijo ločeno življenje; vsi otroci sicer živijo z materami v Gornjem mestu, a ko dopolnijo 8 let, se morajo fantki preseliti v Spodnje mesto, gredo v vzgojo k moškimi. Uri torej mora zapustiti Heleno Brass, ki ga je 'posvojila', ko je Filio stara 5 let. Filio njena mati takoj ob rojstvu zavrže, zato jo vzgaja stara mati, Helena Brass. Matere se Filio boji, saj ne ve, kdo točno je to, ob njeni smrti pa prvič doživi privid ptice,⁵⁹ ki jo nato spremlja vse življenje. Tako Uri kot Filio imata svojo nadomestno mati rada, saj ju uči in vzgaja kot da sta njena lastna. Uri se zaradi tega, kljub prepovedim, ko odraste, še vedno vrača k njej. V Vasi pa je družinsko življenje še bolj spreobrnjeno. Kalino posili očim, njena mati pa, ne glede, da za to ve, ne reagira. Ona sama jo celo proda kot prostitutko v vojaško bazo. Po vrnitvi od tam, pa jo mati pretepa in zmerja. Sama vaška skupnost pa mladim ženskam pobira otroke in jih med sabo menjuje. Kalina tako zamenjanega otroka ubije oz. umre sam zaradi njenega slabega mleka.

GRKI

V mitih seveda je prisotna, a je vloga družine drugačna kot jo ima 'sodobna'. Že pri Starih Grkih v ospredje stopa mati kot nosilka možnosti za obnovitev, zato predstavlja tudi potencialen izvor revolucije in spremembe. Gaia je Mati Zemlja, ki sama od/iz sebe spočne 2 otroke, Urana in Ponta. Z Uranom ima nato 12 otrok, titanov in eden izmed teh, Kronos, skopi svojega očeta. Ker pa je Kronosu nato napovedana enaka usoda, svoje otroke ob rojstvu požre. Najmlajšega, Zeusa, pa njegovi ženi, Rei, uspe skriti, kasneje pa ga točno ta njegov sin vrže s prestola. 'Brezmadežno spočetje' (Gaia, Devica Marija) otroka je torej točka, ki združuje krščanstvo in starogrško izročilo. V obeh primerih spočne mati, tako rojen otrok pa je kasneje povzročitelj velikih sprememb

⁵⁹ Gilgameš ob Engidujevi smrti doživi privid človeka, ki se spreminja v ptiča.

(Uran, Jezus Kristus). V grškem izročilu je najpomembnejša oblast, zaradi katere so tudi družinske vezi nepomembne; že Uran se znajde v incestnem razmerju s svojo materjo Gaio, kasneje Ojdip ..., Kronos žre svoje otroke, Medeja svoja otroka ubije ipd. Družina kot institucija tu torej ni pomembna, otroci (predvsem sinovi) so le pogoj, da se bo 'očetov rod' nadaljeval. Družinski odnosi in delovanje v družini pa so le posrednik, kjer se sproščajo medosebne napetosti in zglajujejo spori.

BIBLIJA

Tudi v krščanstvu je ženska izvor in nosilka življenja, na kar kaže že pomen imena Eva – 'življenje'. A v Stari zavezi je pridobitev družine za prva človeka kazen, ki sta jo dobila za greh. Ker sta Kajn in Abel nastala 'v grehu', se med sabo ne razumeta, iz zavisti pa Kajn Abela celo ubije. Mati, ki rodi, je predstavljena kot nečista (razen Marije, ki je rodila Božjega Sina); če rodi dečka, en teden, če rodi deklico, dva. Za svoje očiščenje (zaradi spočetja otroka v grehu) mora sama žrtvovati jagnje ali grlice Bogu. (Mz 3) Vseeno je nosečnost 'Božji blagoslov', če je ženska neplodna, pa je osramočena in prikrajšana za materinstvo. Krščanstvo je vera ljubezni, zaradi tega se mora božja ljubezen zrcaliti v človekovem vsakdanu, ob tem tudi v družini. Krščanska mati mora biti požrtvovalna in ljubeča do svojih otrok, oni pa jo morajo spoštovati. Na materino brezkompromisno ljubezen do otroka kaže tudi naslednji citat iz Lukovega evangelija:

»In ko so se po končanih prazničnih dneh vračali, je deček Jezus ostal v Jeruzalemu, ne da bi njegovi starši to opazili. Mislili so, da je pri popotni družini in so prehodili pot enega dne. Nato so ga začeli iskati med sorodniki in znanci. Ker ga niso našli, so se vrnili v Jeruzalem in ga iskali. Po treh dneh so ga našli v templju. Tam je sedel med učitelji, jih poslušal in vpraševal. In vsi, ki so ga slišali, so bili iz sebe nad njegovo razumnostjo in njegovimi odgovori. Ko sta ga zagledala, sta bila presenečena in njegova mati mu je rekla: »Otrok, zakaj si nama tako storil? Tvoj oče in jaz sva te s tesnobo iskala.« Dejal jima je: »Kako da sta me iskala? Mar nista vedela, da moram biti v tem, kar je mojega Očeta?« Vendar nista razumela besed, ki jima jih je rekel. Nato se je vrnil z njima in prišel v Nazaret ter jima je bil pokoren. In njegova mati je vse, kar se je zgodilo, shranila v svojem srcu.« (Lk 2,51)

MITSKA ZGODBA V ROMANIH

O krščanski požrtvovalni materi torej v antiutopičnih romanih ne moremo govoriti. Združuje pa vse negativne utopije krščanska ideja, ki jo lahko beremo v Lukovem evangeliju. Jezus je sicer imel Zemeljsko mater in očeta, a ni imel težav s tem, da ju je zapustil. Ljubeča starša je za njunega otroka skrbelo, on pa je utemeljil svojo odsotnost s tem, da pripada k svojemu nebeškemu (mitološkemu) Očetu, s tem pa ideološkemu sistemu. Na isti način so otroci lastnina sistema v prav vseh antiutopičnih romanih. Če staršem ostane naloga vzgoje otrok, jih morajo učiti v duhu represivne družbe, če pa starši izgubijo že svojo biološko funkcijo, pri vzgoji sploh nimajo nobenega vpliva. Pezdirc Bartolova pa meni, da antiutopije opozarjajo, da lahko res samo ženske rojevajo, niso pa vse ženske matere. (2003: 141)

V antiutopijah najdemo več vrst 'pravih in nepravih' mater. Prva je *'prepovedana mati'*, kamor lahko uvrstimo O-90 ter Melindo (mati Johna Divjaka), posredno tudi Heleno Brass. V prvem primeru je mati prava upornica, ki za to, da bi dobila otroka, tvega tudi lastno življenje. Slednja pa je mati zaradi napake v sistemu, ki si otroka ni želela. V obeh primerih je otrok materi v uteho in tolažbo, je del njiju in ne del družbe ter sistema. V Melindinem 'grešnem' spočetju lahko zapazimo parafrazo bibličnega izvirnega greha in strah pred zanositvijo zaradi družbene nesprejemljivosti. Huxley je tu prignal krščansko ironijo do konca. Dovoljena so samo 'brezmadežna spočetja', ki jih tovarne opravijo izven ženskega telesa. Ženske so prilagojene do te mere, da nagonov po ohranjanju vrste nimajo, spolnost pa jim služi samo za užitek. Ljudje so v Angliji prihodnosti torej deležni neomejenega (bibličnega) 'spoznanja', posledic za 'greh' pa jim ni potrebno nositi. To, da Melinda zanosi in rodi, kaže na nepopolnost na ta način uejenega sistema in na neizbežno in edino pomembno funkcijo matere, nadaljevanje rodu. Lahko pa v Melindi vidimo tudi Penelopo, ki med čakanjem na Odiseja vzgaja Telemaha in se otepa snubcev. Za razliko od Penelope pa Melinda vse svoje ljubimce v rezervatu z odprtimi rokami sprejema, svojega Odiseja pa (zaradi tega) ne dočaka. Za O-90 pa ne vemo, kakšna mati bo, saj v zgodbi še ne rodi. Vseeno pa so njena želja, hrepenenje in nagon tako močni, da je za otroka pripravljena žrtvovati tudi svoje življenje. Ona je približek krščanski ljubeči in požrtvovalni materi, temu vzorcu pa se bliža tudi Helena Brass, ki igra vlogo matere vnukinji Filio ter posvojencu Uriju. Vendar v Heleni Brass spoznamo dve plati; svoje dejanske hčere ne mara oz. se ne

ukvarja z njo, popolnoma drugačen odnos pa ima do Filio in Urija. Oba ljubkuje in ju vzgaja v imenu ljubezni, poleg tega pa jima priskrbi 'dobrino za privilegirane' na Otoku, knjige. A ko je potrebno, se otrokoma brez večjih težav odpove. Tako Urija odpeljejo v Spodnje mesto, ko dopolni 8 let, Filio pa začne imeti nočne moške obiske, ko jih dopolni 15. V Heleni Brass lahko vidimo grško Reo, ki pred svojim možem skrrije Zevsa. Ta kasneje postane nov vladar vseh bogov in ljudi. Filio pa je tudi zmagovalka v samosvojem pomenu besede, saj ji uspe pobegniti na Celino, kjer se sicer za vedno zaznamovana najde v slikanju.

Razlog za Filiino zaznamovanost je arhetip '*brezbrižne matere*', ki jo predstavlja Filiina biološka mati. Filio od materine smrti vse življenje preganjajo podobe ptic,⁶⁰ kar pa usmeri v področje slikanja.

Tretja vrsta je '*kruta mati*', ki zaznamuje Kalinino življenje. Kalina mora spati na seniku, stran od dužine, ker je lepa in materi predstavlja grožnjo. Zaradi tega je tudi žrtev očima, ki jo posili, na kar pa se mati ne odzove. Mati jo nato proda v vojaško bazo za prostitutko. Edina akcija, ki jo mati sproži v Kalinino korist, je, da hoče preprečiti to, da jo ostrižejo, ko se vrne iz vojaške baze. Očitno mati občuti krivdo in noče imeti vsak dan v svoji hiši gologlavega opomina na to kar je storila Kalini. Tu lahko na nek način prepoznamo kruto grško Hero, ki je bila sicer zavetnica materinstva, rojstva in zakonske zvestobe. Vseeno pa je Hefajsta, boga ognja in kovaštva, takoj po porodu vrgla na Zemljo, ker je bil grd. Na smrt je sovražila tudi Zevsove ljubice in njihove otroke. Kalina materini lepoti in vodilni ženski vlogi v družini (tudi kot ljubica) predstavlja grožnjo, zaradi česar jo mati izloči iz družine in ji nameni kruto usodo.

Četrta vrsta je '*permisivna mati*', ki jo predstavljata gospa Parsons (Winstonova sosedka) in Borut (ki je prevzel družbeno vlogo matere). Ta popolna permisivnost na eni strani izvira iz 'materine' ljubezni do otroka, na drugi strani pa iz podložnosti sistemu in vzgajanju otrok za družbeno dobro. Slednje sem pokazala že prej, na primeru odlomka iz Lukovega evangelija.

⁶⁰ Simbol ujetosti.

Odnos med prijateljema

Tovrsten odnos je med vsemi tremi vrstami odnosov, ki človeka kot posameznika najbolj zaznamujejo, najteže razložiti, čeprav obstaja od zmeraj. Prijateljstvo označuje relacijo, ki mora obvezno biti nesebična. Obstaja pa vsaj od nastanka prvih 'pravih' zapisov dalje, saj imamo iz tistih časov (1600–2000 pr. n. št.) neizpodbiten dokaz, mezopotamski *Ep o Gilgamešu*. Motiv junaškega prijateljstva med Gilgamešem in Engidujem pa se nato ponovi v relaciji med Ahilom in Patroklom pri Starih Grkih. Menim, da je prijateljski odnos zelo podoben ljubezenskemu, le da tu ni cilj spolna združitev, temveč globoko razumevanje med osebama in 'sorodstvo duš'.

O prijateljstvu je na voljo ogromno opredelitev, nobena pa se ne zdi univerzalna za vsak čas in prostor, kar je po mojem mnenju zelo problematično, saj se čustva in nagoni ne spreminjajo, družbeno določeni odnosi se. Razne teoretične opredelitve prijateljstva povzemam po diplomskem delu Imreta Škrinarja (<http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/skrinar-imre.pdf>), saj je to za moje dotrebe dovolj.

»Zdi se mi torej, da sem prišel do spoznanja, da smo ljudje po naravi tako naravnani, da se med nami vsemi vzpostavi vez, ki je toliko bolj trdna, kolikor nam je kdo bližji. Zato so nam sodržavljani dražji kot inozemci, sorodniki pa kot tujci. S sorodniki nas namreč povezuje narava sama, vendar te vezi niso dovolj trdne. Prijateljstvo sorodstvo prekaša v tem, da navezanost na sorodnike splahni, navezanost na prijatelje pa ne; če namreč naklonjenost izgine, take vezi ne moremo več označiti kot prijateljstvo, medtem ko sorodstvo ne premine.« (M. T. Cicero)

»Tudi Schoeman vidi prijateljstvo kot pomembno samo po sebi in trdi, da v prijateljstvu 'prijatelji postanejo unikatna skupnost z obstojem in vrednoto samo po sebi': intimnost prijateljstva rezultira v 'načinu obstoja in delovanja v vrlini združitve z drugim'.«

Ti dve opredelitvi prijateljstvu pripisujeta intimo in lasten vzgib posameznika za to relacijo. Sama se definitivno strinjam, da gre za individualno čustvo, ki spada na področje zasebnega. Prijateljstvo je torej eno izmed treh področij (poleg družine in ljubezni), ki človekovo bivanje v 'zemeljskem peklu' delajo znosno in sprejemljivo. Glede na to, da so družinski in ljubezenski odnosi v antiutopijah popolnoma

predružačeni, me bo zanimalo, če je tu prijateljski odnos sploh mogoč. Ta namreč predstavlja najbolj ohlapno in prostovoljno relacijo med ljudmi. V prijateljstvo človeka nihče ne more prisiliti, nobeno represivno sredstvo ne zna in ne more povzročiti tega. Prijateljstvo ne obstaja vedno med dvema osebam, ki sta si na družbeni lestvici enakovredna, temveč je družbeno nedoločeno. Naj že v naprej povem, da prijateljstvu antiutopije sicer ne posvečajo globlje pozornosti, nekateri romani pa vseeno na tem področju izstopajo.

Jevgenij Zamjatin: *Mi*, Aldous Huxley: *Krasni novi svet*, George Orwell: *1984*

Zamjatinov D-503 ima enega prijatelja, ki je hkrati del njegove družine ter ljubezenskega trikotnika, R-13. R-13 je pesnik, z D-jem pa sta prijatelja že od šolskih let. Zanimivo je, da sta prijatelja prav pesnik in znanstvenik, ki imata za podlago popolnoma različno mišljenje. Znanstvenik namreč pripada logičnemu mišljenju in tehniki, pesnik pa nagonskemu, čutnemu in naravi. V Enotni Državi pa so vsi isti, ne glede na to, katero (družbeno) funkcijo opravljajo. Pravo prijateljstvo tu pravzaprav ne more obstajati, saj jim predstavlja junaštvo tudi žrtvovanje prijateljev nazorom sistema. V prijateljstvu pa prav tako ne sme biti ljubusumja, saj temelji na zaupanju. D-503 pa napade in poškoduje R-13, ko ta hoče rešiti pred kaznijo I-330.

V *Krasnem novem svetu* pa najdemo več vrst prijateljstva. Eno je med Bernardom Marxom (alfa plus) in Helmholtzem Watsonom, ki delita prevratniške in uporniške misli ter željo po svobodi. Spet pa to ni pravo prijateljstvo, saj Bernard Helmholtzu zavida uspeh pri dekletih, Helmholtz pa se Bernarda sramuje, ker je ta preveč strahopeten in premalo ponosen. Bernard si nato najde drugega 'prijatelja', Johna 'Divjaka', ki ga pripelje v civilizacijo. Tu ga izkorišča za to, da postane bolj uspešen pri ženskah. Ko se John enkrat upre temu, da je 'razstavni eksponat', upade tudi Bernardovo zanimanje zanj. Tu smo priča tudi prijateljstvu med ženskama, med Lenino in Fanny, o katerem pa ne izvemo ničesar drugega kot to, da Fanny daje Lenini koristne napotke o tem, kako se naj obnaša v družbi.

George Orwell pa nam ponudi samo idejo o prijateljstvu, ki v sistemu nikakor ne more obstati. Winstonu se namreč zdi, da je O'Brien njegov prijatelj, da delita iste misli, na koncu pa se 'prijatelj' spremeni v strašnega rablja.

Berta Bojetu: *Filio ni doma*, Berta Bojetu: *Ptičja hiša*, Miha Mazzini: *Satanova krona*, Andrej Blatnik: *Spremeni me*

Mazzini in Blatnik sta temo prijateljskih odnosov iz svojih del popolnoma izpustila, pri Berti Bojetu pa je prav prijateljstvo med osebami tisto, ki jim omogoča preživetje v svetu, kjer so vse druge relacije bolj ali manj nemogoče.

Helena Brass tako razvije prijateljski odnos s Poveljnikom, ki je bil prej njen ljubimec. On še vedno hodi ponoči k njej, a se le pogovarjata, nimata več spolnih odnosov. Na enak način Filio postane prijateljica z Urijem, s katerim po begu na Celino nimata več telesnega stika, le duhovnega. Helena Brass in kasneje Filio pa imata prijateljico Lano, ki ju ves čas spremlja, se z njima pogovarja, deli misli in jima pomaga. Vsi ti pa so 'prijatelji po potrebi' oz. ljudje ki so se znašli v isti življenjski situaciji in stiski ter si hočejo na nek način pomagati. Najbolj pristno prijateljstvo je spleteno med Kalino in Dečkotom. Oba isti dan odpeljejo iz Vasi v vojaško oporišče v službo; Kalino kot 'spolno sužnjo', Dečkota kot pomočnika pri zunanjih opravilih. Kalina trpi v oporišču vse mogoče vrste nasilja, a se tega sploh ne zaveda. Dečko ji je pri vsem moralna opora, saj jo spremlja od začetka v urejeni hiši do konca v leseni uti za 'izrabljene'. Nauči jo brati in ji prinaša knjige, priskrbi ji črpalko za izpiranje mednožja po spolnih odnosih, da ne zanosi. Skriva ji prinaša hrano in ji priskrbi delo na vrtu. Po vrnitvi v Vas pa skupaj pobegneta na Celino, tja, kjer sta že Filio in Uri.

MEZOPOTAMCI

Gilgameš je bil vladar Uruka in Babilonije, ki pa ga zaradi krutega vladanja njegovo ljudstvo ni maralo. Prosili so bogove, da jim pomagajo, ti pa so poslali na Zemljo mogočnega Engiduja, da bi usmrtil Gilgameša. Engidu je bil 'naravni' človek, ki se je družil samo z živalmi. Engidu ni dovolil Gilgameševim ljudem loviti divjadi, zato mu je Gilgameš poslal vlačugo, da ga 'ukroti'. Tako je Engidu začel razmišljati, živali pa ga niso več imele za svojega. Zaradi tega pa si je zaželel človeškega prijatelja, ki bi ga razumel in to ga popelje h Gilgamešu. Slednji je o prijatelju, ki bo prišel v njegovo življenje, že sanjal, mati pa mu je razložila sanje: *»Vzljubil si ga, kakor vzljubi mož žensko, tvoj tovariš je to, ki te ne bo nikoli pustil na cedilu.«* (1978: 13) Ko sta se Gilgameš in Engidu spoznala, sta se bojevala, a v boju noben ni zmagal. Enaka sta si bila po moči, zato sta postala dobra prijatelja. Skupaj sta bila mnoge bitke (proti velikanu Humbabi, nebeškemu biku itd.), kar pa ju je preveč približalo bogovom, zaradi česar so ti Engiduju namenili smrt. Gilgameš je objokoval prijateljevo smrt, a se je ob njegovi smrti zavedel svoje smrtnosti. Gilgameš se je nato odpravil iskati nesmrtnost, še enkrat se mu je prikazal Engidujev duh in opisal življenje v onostranstvu. Gilgameš je na koncu umrl, Engidujev duh pa se je vrnil v podzemlje. (Povzeto po 1978: 5–81)

MITSKA ZGODBA V ROMANIH

O pravem prijateljstvu lahko govorimo samo v okviru enega obravnavanega antiutopičnega romana, tj. v *Ptičji hiši* Berte Bojetu. Samo tam je to sploh mogoče, saj Kalina ne dojema Dečkota kot spolni objekt, niti tako ne dojema on nje. Zapisala sem že, da prijateljstvo od odnosa med ljubimcema loči fizični odnos, čemur je dokaz že Gilgameševo dojetanje Engiduja: *»Gilgameš je nagnil svoj obraz k njemu – objela sta se ter sedla drug poleg drugega, stiskajoč si roki kakor dva zaljubljenca – /.../«* (1978: 17) Engidu in Gilgameš predstavljata dva pola sveta: naravo in civilizacijo, intuicijo in razum, ki delujeta harmonično in skupaj tvorita popolno celoto. Gilgameš prijateljstvo ceni celo višje kot spolnost, zaradi česar zavrne boginjo Ištar, ki koprne po njem. Ker se

Kalina in Dečko odpovesta (oz. sploh ne razmišljata o tem) svojim spolnim nagonom, ampak združita moči, Kalinin nagon po preživetju ter Dečkotov intelekt, da bi preživela, se ohrani tudi njuno prijateljstvo. Na njun nespolni odnos kaže že 'moško' ime, Dečko, ki neposredno označuje in pomeni zelo mladega fantka.

ZAKLJUČEK ali 'BOGOVI SO PADLI NA GLAVO'

Roman kot ena najbolj obširnih literarnih zvrsti, tako fizično kot tematsko, je 'novo domovanje mita'. Slednji se tu pojavlja v predelani obliki, največkrat skozi ironijo. Služi ustvarjanju nadčasovnosti, občutka 'brezčasja', s čimer romaneskno problematiko odmakne od dogajanja v dejanskem svetu. Zavedati se je potrebno, da skoraj nikoli ne najdemo v romanu celotnega mita oz. cele zgodbe in vseh (enakih) oseb, ki nastopajo v izvornem mitu. Večkrat se pojavi kakšna mitološka oseba sama ali parafraza specifičnega (že) mitološkega problema.

Antiutopični roman je v 20. stoletju zelo razširjen in popularen žanr, saj se nahaja na meji med znanstveno fantastiko in kritiko družbe. Slednje je v bližnji preteklosti povzročilo, da so bili avtorji preganjani, njihova dela pa prepovedana. Ker pa roman vedno opisuje le enega izmed mogočih svetov, ga ne bi smeli dojemati kot neposredno kritiko sistema. Andrej Koritnik je značilnosti antiutopije kot žanra strnil v 10 točk, ki pa jih je mogoče v celoti aplicirati le na klasične antiutopične romane. Sodobni slovenski antiutopični roman je namreč 'zmes' žanrov, zaradi česar je antiutopija le ena izmed lastnosti (čeprav navadno prevladujoča). Medtem ko so klasični antiutopični romani kritično naperjeni predvsem na dejanske totalitarne režime, v slovenskih stopa v ospredje 'mala zgodba', predvsem junak v odnosu do 'drugega'. Ker ljubezen v svetu, ki je popolnoma izpraznjen individualnosti in emocij, ne more obstajati, kaj šele preživeti, ostane slovenskim romanesknim junakom le poslednje pribežališče, telo. Antiutopični romani ga uničujejo, koristijo ga za sproščanje vseh vrst (spolnih) frustracij, ne glede na to, da jim telo pomeni zadnjo možnost človeškega dotika/stika. Pričakovali bi, da v represivnih sistemih zaradi prevladujočega patriarhata najbolj trpijo ženske (in njihovo telo), temu pa v antiutopičnih romanih ni vedno tako. Družbeni položaj moškega in ženske je izenačen ali pa je res ženska moškemu popolnoma podrejena (a tega ne občuti kot napako).

Svet negativne utopije je že v osnovi organiziran kot mitološki svet, kar se je pokazalo skozi to, da je večina raziskovalcev antiutopijo preučevala s stališča kritike neke ideologije. Pokazala sem, da je mitologija pravzaprav le nekakšna 'prvobitna' ideologija. Vsaka antiutopija torej omogoča dvojno branje; kot kritika nekega represivnega sistema ali kot parafraza mitološkega sveta, relacij in oseb. Mene je zanimalo predvsem slednje,

pri čemer sem se oprla na krščansko-židovsko Biblijo (predvsem Staro zavezo), na določene mite pri Starih Grkih ter na mezopotamski *Ep o Gilgamešu*.

Osredotočila sem se na medčloveške odnose v antiutopijah in jih vzporejala s tistimi v mitih. Antiutopije bolj ali manj skušajo vsa področja človekovega delovanja kontrolirati in urejati s pravili in zakoni. Ker človek ni le razumsko bitje in ima nagone, ki imajo največji vpliv na njegovo hrepenenje po odnosih z drugimi ljudmi, ta pravila ne morejo biti absolutna. Dva sta vedno močnejša in pametnejša kot eden, zato vsako 'nenadzorovano' druženje in parjenje pomeni potencialno grožnjo sistemu. Prišla sem do zaključka, da je na področju človeških relacij v negativni utopiji v ospredju partnerski /ljubezenski odnos kot najbolj intimno, zaradi česar tudi najbolj ranljivo mesto. Temu se priključuje človekov nagon po ohranitvi vrste, s tem pa spolni odnos med partnerjema. Zaradi tega je to odnos, ki ga represivni režim v prvi vrsti izkoristi za odtujevanje ljudi. Sledi nadzorovanje rojstev ter vzgoje otrok (ki so prihodnji deli sistema) in zmanjšanje vloge staršev na golo reprodukcijo (ali ukinitev še te). Zadnje področje, ki me je zanimalo, pa je prijateljski odnos, ki se je izkazal za skrajno nepomembnega (razen v enem romanu), saj so ljudje preveč sebični, da bi ga lahko vzdrževali.

Kot obče veljavna mitološka predpostavka je obstalo v vseh antiutopičnih romanih krščansko 'žrtvovanje svobode v imenu sreče vseh (a ne vsakega)'. Ljudje obstajajo le kot del kolektiva, njegov nujno pomemben, a hkrati nepomemben člen. Slednje ga dela tudi lahko pogrešljivega, zaradi česar mora v razumsko organiziranem svetu vsak drugače misleči nujno propasti. Za to poskrbi 'novi bog', ki je v vsaki družbi nekdo drug, fizična oseba, ki si lasti pravico, da določa, kaj se bo z upornikom zgodilo.

Po antiutopični Zemlji se torej sprehaja Zevs, ki ne le, da si išče zemeljske ljubice in ljubčke in se z njimi »spoznava«, temveč se nad njimi tudi kruto izživlja in jih muči. Vedno znova jim skuša vcepiti v glavo, da je ves svet in vse življenje urejeno 'po njegovi Besedi'. Večina mu verjame in sledi. Nekateri pa vedo, da je Zevs izgubil grom in blisk, zaradi česar ne sme nikoli več na Olimp.

LITERATURA

Andrej Blatnik, 2008: *Spremeni me*. Maribor: Litera (Knjižna zbirka Piramida).

Berta Bojetu, 1990: *Filio ni doma*. Celovec-Salzburg: Založba Wieser.

Berta Bojetu, 1995: *Ptičja hiša*. Celovec-Salzburg: Založba Wieser.

1978: *Ep o Gilgamešu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Aldous Huxley, 2003: *Krasni novi svet*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Miha Mazzini, 1993: *Satanova krona*. Celovec-Salzburg: Založba Wieser.

George Orwell, 2004: *1984*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Klasiki Kondorja).

Jevgenij Zamjatin, 1988: *Mi*. Ljubljana: Cankarjeva založba (Zbirka Sto romanov).

VIRI

Alja Adam, 2009: *Evridika in Orfej: od zrcalne k mnogoteri ljubezni*. Ljubljana: Založba Sophia.

Dejan Ajdačić: *Tajno i javno u topografiji slovenskih antiutopija*. Dostopno na: http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-tajno.html

Irena Avsenik Nabergoj, 2007: Hermenevtika v razmerju do splošnega in specifičnega pomena motiva preizkušnje. *Bogoslovni vestnik*, 343–354. Dostopno na: <http://www.teof.uni-lj.si/uploads/File/BV/BV-07-3-03-NabergojSimpozij.pdf>

Mihail Bahtin, 1982: *Teorija romana*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Dark Horizons, 2003: *Science Fiction and the Dystopian Imagination*. Raffaella Baccolini (ur.), Tom Moylan (ur.). New York: Routledge.

Drago Bajt, 1982: *Ljudje, zvezde, svetovi, vesolja. Eseji o znanstveni fantastiki*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Keith M. Booker, 2004: *Antiutopija v moderni literaturi. Fikcija kot družbena kritika*. Ljubljana: Založniški atelje Blodnjak.

Romana Daugul, 2010: *Utopične in antiutopične prvine v slovenski pripovedi*. Diplomsko delo. Alojzija Zupan Sosič (mentorica). Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Alenka Jenstrle Doležal, 2008: *V krogu mitov: o ženski in smrti v slovenski književnosti*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižica 13).

Taras Kermauner, 1988: *Vračanje mita v sodobni slovenski dramatik*. Ljubljana: Partizanska knjiga (Zbirka Znanstveni tisk).

Dragan Klaić, 1989: *Zaplet budućnosti. Utopija i distopija u modernoj drami*. Zagreb: Omladinski kulturni centar (Prolog – mala edicija).

Andrej Koritnik, 2005: *Negativna utopija. Outopia in dystopia: zgodovina in teorija*. Diplomsko delo. Igor Grdina (mentor), Tomo Virk (mentor). Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Janko Kos, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.

Krishan Kumar, 2001: Utopija i antiutopija u dvadesetom stoljeću. *Diskrepancija*: sv. II, broj 4, prosinac. Dostopno na: <http://www.diskrepancija.org/casopis/4br/kumar.pdf>

Vanesa Matajč, 2000: *Osvetljave: kritički pogledi na slovenski roman v devetdesetih*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

E. M. Meletinski, 1984: *Poetika mita*. Beograd: Nolit.

Katja Mihurko Poniž, 2008: *Labirinti ljubezni v slovenski književnosti od romantike do II. svetovne vojne*. Ljubljana: Založba Sophia.

Ferid Muhić : *Negativna utopija XX stoljeća*. (Tekst objavljen u *Siriusu* br. 133, Zagreb, jun 1987. godine). Dostopno na:

<http://www.art-anima.com/d/eseji/negativnautopijaxxstoljeca.html>

Ferid Muhić, 1989: *Filozofija ikonoklastike: prilog istoriji negativne utopije*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Irena Novak Popov, 2008: *Izkušnja in pripoved*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Novi pristopi), 168–187.

Mateja Pezdirc Bartol, 2003: Odnos med materjo in hčerjo v sodobnem slovenskem romanu. Ljubljana: *Obdobja* 21, 139–148.

1985: *Rečnik književnih termina*, 857–858.

Gustav Schwab, 2005: *Najlepše antične pripovedke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Milivoj Solar, 1988: *Roman i mit*. Zagreb: ITRO August Cesarec.

Imre Škrinar, 2007: *Prijateljstvo – kult(ur)no-zgodovinski ideal ali realnost*. Diplomsko delo. Matej Makarovič (mentor). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/skrinar-imre.pdf>

Beata Thomka, 2007: *Dekonstrukcija zgodovine in narativna identiteta*. V: *Primerjalna književnost* (Posebna številka: 30). Ljubljana.

Marin Tomić, 2. 11. 2005: *Paklena naranča - Antiutopija kao dokaz slobode volje*.
Dostopno na: <http://www.rirock.com/hrvatska-i-svijet/paklena-naranca-antiutopija-kao-dokaz-slobode-volje/>

Tomo Virk, 1998: *Premisleki o sodobni slovenski prozi*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Tomo Virk, 2000: *Strah pred naivnostjo*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Novi pristopi).

Alojzija Zupan Sosič, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza. Sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera.

Alojzija Zupan Sosič, 2003: *Zavetje zgodbe: sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Novi pristopi).

<http://www.biblija.net/biblija.cgi?lang=sl>

Izjava o avtorstvu

Spodaj podpisana Beti Boškovič izjavljam, da sem avtorica pričujočega diplomskega dela v celoti.

Ljubljana, 1. 6. 2011